

קונטרס

בית עזריה

והוא

הלכות ומנהגים

לפי פסקי מורנו ורבנו

מרן הגאון רבי עזריה בס"ס זצוק"ל

רב העיר ראש העין, וחבר מועצת הרבנות הראשית לישראל
ומח"ס שו"ת 'בית העזרי' ה"כ

חלק חמישי

הלכות תשעה באב ותעניות וזכר לחרבן

נערך בס"ד בכולל פסקי תימן 'בית עזריה' ע"ש מו"ד זצוק"ל

שע"י 'המרכז הרוחני העולמי ליהדות תימן'

ע"י

יונתן גרשוני (קוריש)

רב ביהכ"נ 'משכן עזריה' וראש כולל פסקי תימן 'בית עזריה' ע"ש הגר"ע בסיס זצוק"ל - רה"ע

ראש 'מפעל המבחנים' בפסקי ק"ק תימן ועורך מרכזי של המשנ"ב 'אוצרות' - פסקי תימן

אב ה'תשפ"ו לבריאה, ב'של"ז לשטרות, ראש העין

יו"ל ע"י

כולל 'בית עזריה'

ע"ש מורנו ורבנו מרן הגאון רבי עזריה בסיס זצוק"ל
שע"י 'המרכז הרוחני העולמי ליהדות תימן', רחוב שילה 60 ראש העין

וע"י

מפעל המבחנים' בפסקי ק"ק תימן
בעידודם ובהמלצתם של מרנן ורבנן גדולי ק"ק תימן שליט"א
053-3163546

ניתן להשיג קונטרס זה, 'בית עזריה', חלק חמישי

וכן את הקונטרסים

'כלנו מיסבין', חלק ראשון, פסח, ניסן ה'תשפ"ב ב'של"ג
'כלנו מיסבין', חלק שני, פסח, אדר ה'תשפ"ג ב'של"ד
'מנהג ערוך', חלק ראשון, קרית שמע, תשרי ה'תשפ"ה ב'של"ו
'מנהג ערוך', חלק שני, קדיש, ניסן ה'תשפ"ה ב'של"ו
'מנהג ערוך', חלק שלישי, פסוקי דזמרה, תשרי ה'תשפ"ו ב'של"ז
'מנהג ערוך', חלק רביעי, שמע ישראל, ניסן ה'תשפ"ו ב'של"ז
'בית עזריה', חלק ראשון, ברכות השחר וקריית שמע, טבת ה'תשפ"ה ב'של"ו
'בית עזריה', חלק שני, פורים, אדר ה'תשפ"ה ב'של"ו
'בית עזריה', חלק שלישי, פסח, ניסן ה'תשפ"ה ב'של"ו
'בית עזריה', חלק רביעי, חנוכה, כסלו ה'תשפ"ו ב'של"ז
'דרך סלולה', הדרכה לבחורי הישיבות, ניסן ה'תשע"ז ב'שכ"ח
'שבילי דעת', הדרכה לבחורי הישיבות, אב ה'תשפ"ו ב'של"ז
תפילה שאחרי תיקון הכללי בכת"י מהר"ח סנאני, אדר ה'תשפ"ה ב'של"ו
'חשבון הנפש', תחבולה לתיקון המידות והמעשים, אלול ה'תשפ"ה ב'של"ו
וכן את חוברות המשנ"ב 'אוצרות', מועדי תשרי, סוכה, חנוכה ופורים

אצל העורך, יונתן גרשוני (קוריש) יצ"ו

053-3163-546

או

בבני ברק
רחוב ברנבוים 26,
חנות נוסח תימן
03-6781-444

בראש העין
רחוב שילה 60,
ורחוב יריעות שלמה 8,
053-3163-546

בירושלם
רחוב הרב חזקיהו שבתאי
14\13, משפחת גרשוני
052-717-8080

פתיחה

בסייעתא דשמיא, אנו עומדים בפתח החוברת החמישית, מסדרת חוברות 'בית עזריה', הלכות ומנהגים לפי פסקיו והוראותיו של מרן הגאון רבי עזריה בסיס זצ"ל, רבה ומאורה של העיר ראש העין, ומחוצה לה.

מרן זצ"ל, משנות צעירותו עקב אחר מנהגי כלל קהילות תימן בראש העין בעיקר, אשר בהיותה 'בירת התימנים' – מקום אכלוס יהודי תימן מרוב ככל מחוזות תימן, התרבתה בקהילות ובזקני תורה אשר ייצגו את מנהגי קהילותיהם השונות בתימן.

כבר בהיותו בגיל שלושם ושלוש, החל מרן זצ"ל לכתוב תשובות בהלכה ובמנהג, ותשובותיו מפארות את הספרים בהם נדפסו, ובפרט את ספריו שאלות ותשובות 'בית העזרי', שהחלו לצאת לאור עולם בשנים האחרונות לחייו.

אולם, מרן זצ"ל כמעט ולא כתב הלכות מסודרות בדרך פסיקה, המוכנות להדפסה כפי שהם. ומחמת כן, רבים מחפשים בספריו שיצאו לאור, מה נמצא שכתב בעניין שהם חפצים לעיין ולקיים. וכן בספר 'שתילי זיתים' עם 'זית רענן' ו'סביב לשולחן', בו הובאו מאות הוראות ממרן זצ"ל. ובספרים וחברות נוספים. וזאת מלבד חוברות 'מעתיק השמועה' שיצאו לאור ע"י מוסדות 'אבי העזרי', בראשות בנו הרה"ג יחיאל בסיס שליט"א רבה הראשי של ראש העין.

אכן, רבים אחרים, שאין סיפק בידם לעיין ולחפש, או שאין מצויים בידם הספרים הנזכרים, קשה עליהם לדעת את דעתו הרמה של מרן זצ"ל.

על כן, אנו בכולל 'בית עזריה', שהוקם בשנת תשפ"ד על שמו של מרן זצ"ל (חמש שנים אחר פטירתו), על ידי 'המרכז הרוחני העולמי ליהדות תימן' ע"ש הרש"ש שמרן זצ"ל עמד בראשו, ועל ידי 'מפעל המבחינים' בפסקי ומנהגי כל ק"ק תימן, מוציאים בזאת בפעם החמישית, חוברת הלכות ומנהגים, המאספת את כל פסיקותיו והוראותיו של מרן זצ"ל הנמצאים בידינו.

החוברת הראשונה, תוכנה היה מהלכות ברכות השחר עד קריית שמע. החוברת השניה, הלכות פורים. החוברת השלישית, הלכות פסח. והחוברת הרביעית, הלכות חנוכה.

וכעת אנו עומדים בפתח הלכות תשעה באב ותעניות וזכר לחרבן. ואחר יותר מחזקה בארבע חוברות, אנו מתחזקים ביתר שאת להוציאם לאור לבקשת רבים, ובשיפור סגנון העריכה לתועלת הרבים, ובהתאם לתגובות של תלמידי חכמים ובעלי בתים כאחד. ובעזרת ה' בקרוב נברך על המוגמר, כל הלכות המועדים.

מקורות ההלכות:

כדרכינו בקונטרסי 'בית עזריה' הקודמים, מה שכתב מרן זצ"ל והודפס בספריו 'בית העזרי' ה' כרכים, הבאנו בפשטות בציון חלק וסימן ואות (כגון, ח"א סימן א אות א), וכן תאריך הכתיבה. ואין אנו כותבים שו"ת 'בית העזרי', לפי שהוא בסיס ועיקר ההלכות בקובץ זה.

אחר כך הבאנו מה שכתבו בשמו בכמה ספרים וחברות:

קובץ הלכות בין המצרים, להרה"ג גדעון דקה זצ"ל, שיצא לאור בשנת תשס"ג. שם נדפסה תשובה בצילום כת"י של מרן זצ"ל.

'נחלת אבות' חלק ו, קובץ תורני בעריכת הרה"ג יוסף צברי שליט"א, שיצא לאור בשנת תשע"א. שם נדפסה תשובה ממרן זצ"ל.

ספר 'שתילי זיתים' עם 'זית רענן' ו'סביב לשולחן' חלקים ז ב* ח ה, להרה"ג אברהם בן משה שליט"א, שיצאו לאור בשנת תשנ"ו תש"ע תשע"ב ותשפ"ג. שם בדברים רבים כתב את לשונו של מרן זצ"ל או תוכן דבריו, ופעמים כתב שמרן זצ"ל הסכים עמו.

'בית תפילתי', לחתנו הרה"ג ארז רמתי שליט"א, בשני חלקים, שיצאו לאור בשנת תשע"ה ובשנת תשע"ט. שם הביא הרבה שמועות בשם מרן זצ"ל.

'הלכה ומסורה' חלקים יב יד, שיצאו לאור בשנת תשע"ג. שם הביא הרבה שמועות בשם הרבנים, ובכללם הוא מרן זצ"ל, וכן דברים רבים בשמו בלבד.

'מעתיק השמועה', חוברות חודשיות שנערכו על ידי בנו הרה"ג יחיאל בסיס שליט"א רבה הראשי של ראש העין, ויצא לאור משנת תשע"ה. ויש לציין שבדרך כלל לא הבאנו את מה שנכתב שם, לפי שלא נכתב ממש על ידי מרן זצ"ל או בשמו. אלא בעיקר הועתקו דברים שכתב בשם מרן זצ"ל או מנהגיו, וכן נבדקו שם דברים המקבילים למה שעלה בידינו מספרי מרן זצ"ל ומהספרים והחוברות דלעיל. ועל כל פנים, בודאי ראוי לעיין בחוברות אלו, שיצאו לאור מבית מדרשו של מרן זצ"ל.

דרכינו בעריכה:

תחילה העתקנו את התשובות שכתב מרן זצ"ל, את המסקנה בנימוקה בסעיף למעלה, ואת הנימוקים והפלפולים וכו' בהערות למטה. ואחר כך הבאנו מה שמצאנו שכתבו בשמו ובהסכמתו, בספרים וחוברות הנזכרים. והכל נכתב בלשון כתיבה מצד מרן זצ"ל, כאילו הוא ערך את ההלכות בעריכה זו בעצמו.

גם ההערות, הכל מדבריו של מרן זצ"ל, ואנו לא כתבנו אף לא מילה מעצמינו, אלא רק מדבריו או ממה שנכתב בשמו. ופעמים שכתבנו הבהרה טכנית, או כיצד נהג מרן זצ"ל עצמו, בכתב מודגש ובמוסגר מרובע [כזה].

כמו כן, ציינו את תקופת כתיבת כל תשובה (או הוצאה לאור של המקור ממנו העתקנו), אם צויין, כדי שהלומד ידע להסיק מכך איזה עניין בשעת הצורך.

היות ומרן זצ"ל כתב והורה את דבריו על פני שנים רבות, לפעמים נמצאו סתירות או אי אילו דיוקים ושינויים קלים בכמה דבריו באותו עניין או הדומה לו, או שישנם סתירות על ידי שמועות שנכתבו בשמו. וכן בעיקר מה שכתבו בספרים אחרים שרק הסכים עמהם, קשה לדייק כל כך מהי דעתו של מרן זצ"ל, ואנו השתדלנו לדייק בדברים. ואנו השתדלנו בדיבוק חברים, להבין את הדבר על אשורו.

אולם, היות וכל תיבה יכולה לשנות את המשמעות, ואולי ישנם דברים שטעינו בהבנה, ראוי על כל פנים לתלמידי חכמים, לעיין במקורות הדברים.

בחימת פתיחה זו נבהיר, שכל המובא בחוברת זו, הינה אך ורק על פי מה שהורה מרן זצ"ל, ואין בכך הוראה או הכרעה של הספרים שמהם מקור העניין, כי לפעמים דעתם למעשה לא כדעתו של מרן זצ"ל. ובודאי לא של העורך ובני חבורתו. וכפי שיש שנראה שטעו בזה.

קונטרס בית עזריה

תשעה באב ותעניות וזכר לחרבן

הלכות תעניות צבור (ארבעה צומות)

שטיפת הפה, לעיסת עצי קנמון וכדומה, וטעימת התבשיל

א. מי שדרכו לרחוץ פיו בשחרית ביותר מרביעית, בתענית ציבור לא כשר לעשות כך, אבל בפחות מרביעית מותר לכתחילה. ובתענית יחיד מותר כיון שפולט, ואפילו יש במים שרוחץ יותר מרביעית¹. ובמקום צער יש להתיר רחיצת הפה במים בכל תענית ציבור, רק שיזהר ביותר לכפוף ראשו ופיו למטה, שלא יבוא לגרונו². ואפילו בתשעה באב יש להתיר כשהוא לו צער גדול. וביום הכיפורים יש להחמיר גם בזה³. (ח"ה סימן פד אות א, תשע"ו).

ב. ולטעום את התבשיל בתענית, לדעת מרן⁴ יכול כדי רביעית, ובלבד שיפלוט, וביום הכיפורים ובתשעה באב אסור. ולדעת הרמ"א⁵ להחמיר בכל תענית ציבור שלא לטעום את התבשיל. ובמקום מצוה, שמבשלין ביום לצורך הלילה, לכולי עלמא יש לסמוך על דעת מרן להתיר בשאר תעניות לטעום את התבשיל מעט מעט, אם יש בו מלח ותבלין, ולפלוט⁶. (ח"ה סימן פד אות ב, תשע"ו).

ג. וכן ללעוס עצי קנמון ושאר בשמים ועץ מתוק ללחלח גרונו ולפלוט, לפי דעת

¹ כן כתב מרן בשולחן ערוך (סימן תקסז סעיף ג).

ועיין בביאורי הגר"א (שם) שמשמע שבמים שאין מהם הנאה, מותר מן הדין אפילו ביותר מרביעית.

² [במעתיק השמועה כתוב, מי שדרכו לצחצח שיניו בבוקר, רשאי לצחצח כדרכו, ובלבד שישתדל לא ליתן בפיו יותר מרביעית מים בפעם אחת, ויזהר לכפוף ראשו ופיו למטה שלא יבוא המים בגרונו, ע"כ].

³ כן כתב הרב משנה ברורה (שם ס"ק יא).

⁴ בשולחן ערוך (שם סעיף א).

⁵ בהגהה (שם). והוסיף, והכי נהוג.

⁶ כן כתב הרב משנה ברורה (שם ס"ק ו).

מרן מותר בשאר תעניות ואסור ביום הכיפורים ותשעה באב, ולפי דעת הרמ"א, אסור אף בכל תעניות ציבור⁷. (ח"ה סימן פד אות ג, תשע"ו).

ד. וכמו כן מי פה שיש בהם טעם טוב, לפי דעת מרן מותר לרחוץ בהם את הפה בתעניות בפחות מרביעית ולפלוט, חוץ מיום הכיפורים ותשעה באב. ולפי דעת הרב משנה ברורה⁸ אסור בכל תענית ציבור, ואפילו בפחות מרביעית ופולט. ועל כן לאשכנזים יש להחמיר בזה, ולספרדים יש להקל בפחות מרביעית ופולט. (ח"ה סימן פד אות ג, תשע"ו).

ברכות לאוכל בתענית

ה. האוכל בתענית, ואוכל מאכל היתר, בין חולה ובין בריא, חייב לברך עליו ברכה ראשונה וברכה אחרונה⁹, בין כשחל בזמנו ובין שחל בשבת ונדחה ליום ראשון¹⁰. (ח"ה סימן עח אות ג, וסימן פ אותיות ה-ו, תשע"ו).

⁷ כן כתב הרב משנה ברורה (שם ס"ק יג), על דברי הרמ"א בהגהה (שם סעיף ג) שכתב שמותר מלבד ביום הכיפורים.

⁸ על פי שיטת הרמ"א בהגהה שם סעיף א. ולאפוקי מדברי הרמ"א בהגהה שם סעיף ג, שלפיהם אף על פי שיש במי פה טעם טוב, מותר לרחוץ בהם את הפה ולפלוט, מלבד ביום הכיפורים.

⁹ ואף שצריך להוכיחו [כמבואר לקמן סעיף פ] מכל מקום אומרים לו שיש עליו חיוב ברכה, דמי שאכל שום וריחו נודף, יחזור ויאכל שום אחר כדי שיהא ריחו נודף. ולא בתורת הוראה שנאמר לו שיאכל. וזה פשוט.

¹⁰ דהיינו, דלא מיבעיא לדעת הראב"ד (בהשגותיו על הרמב"ם הלכות ברכות פרק א הלכה יט) שאפילו האוכל דבר האסור באכילה צריך לברך עליו ברכה ראשונה וברכה אחרונה, אלא אפילו לדעת הרמב"ם (שם) שהאוכל דבר האסור באכילה אפילו מדרבנן אינו מברך עליו לא ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה, היינו דוקא דבר האסור באכילה מחמת עצמו, אבל דבר המותר באכילה אלא שאסור לאכלו כעת מחמת התענית, האוכלו אז חייב לברך עליו.

הלא תראה שאפילו ביום הכיפורים, חולה שהתירו לו לאכול מחמת סכנה, צריך להזכיר של יום הכיפורים בברכת המזון, שאומר יעלה ויבוא בבונה ירושלם, כמו שכתב מרן (שולחן ערוך סימן תריח סעיף י).

ואף על פי שיש סוברים שלדעת הרמב"ם גם חולה שיש בו סכנה אין לו לברך ביום הכיפורים דהוי כמאכל איסור, וכן אף על פי ששמעתי מדברי מרן (בית יוסף סימן רד) שמאכל היתר שהיום גורם איסור אכילתו הוי כמו איסור שאין לו לברך עליו וכו', מכל מקום כבר כתב מרן (בית יוסף שם וסימן קצו) בדעת הרמב"ם, שאף על פי שסובר שאין לברך על מאכל אסור, מכל מקום אם אוכל אותו משום סכנה דעתו שמברך עליו, ושלא כדעת רבינו ירוחם בשם הרמ"ה שאינו מברך עליו, יעויין שם.

ועל פי זה פסק מרן בשולחן ערוך (שם סעיף ב' וסימן רד סעיף ט'), שאם אכל מאכל או משקה של איסור במקום סכנה, מברך עליו תחילה וסוף. והטעם כתב הרב שתילי זיתים (שם ס"ק ה' וסימן רד ס"ק כ"ב), שזהו פיקוח נפש, ואין כאן עבירה לפי שוחי בהם אמר רחמנא, ולא שימות בהם. עכ"ל.

וכיון שדעת הרב שתילי זיתים כדעת מרן, שאפילו האוכל איסור מפני הסכנה מברך עליו, מכל שכן דבר המותר אלא שנאסר מחמת התענית, שחולה שיש בו סכנה האוכלו ביום הכיפורים מברך עליו.

ונראה הטעם, שכיון שאוכל את האיסור במקום סכנה, הוי כמאכל היתר, ועל כן צריך לברך עליו (עיין שתילי זיתים סימן קצו ס"ק ה). ואם כן יש מקום לחלק בין מאכל אסור, למאכל היתר שאין כאן איסור חפצא אלא

חינוך קטן בתענית

- ו. קטן מתחת י"ג שנה, לא נהגו לחנך אפילו לשעות, בין בשלשת הצומות ובין בתשעה באב. והמנהג לתת להם מאכלם כבכל יום, ולא רק לחם ומים. (הלכה ומסורה יב עמוד פ הערה יד וסעיף י, תשע"ג. שם יד עמוד קמ סעיף קכ, תשע"ג).
- ז. כמו כן, מי שטעה ובירך על מאכל ביום תענית ציבור, ונזכר שהיום הוא תענית, יטעם מעט, כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה¹¹. (ח"ה סימן עח אות ג, תשע"ו. וסימן פ אות ו, תשע"ו).

עננו בכל התפילות

- ח. מנהגינו לומר עננו בכל התפילות, הן בלדי הן שאמי¹². (בית תפילתי פרק לד הערה ג, תשע"ט. הלכה ומסורה יב עמוד פו סעיף לא, תשע"ג).
- ט. אם יודע בודאי שלא ישלים תעניתו, או שאינו מתענה כלל, לא יאמר עננו כלל¹³. (זית רענן סימן תקסה ס"ק ג עמוד שסז, תשנ"ו. מעתיק השמועה).

שהיום גרם איסורו. וכמו שחילק בספר הפרדס (שער עשירי, להר"א ב"ר חיים תלמיד הרמב"ן), שאף על פי שפסק (באות ב עמוד קעא) שחולה שיש בו סכנה האוכל מאכל של איסור אינו מברך כלל (שלא כדעת מרן), מכל מקום כתב (אות ד עמוד קעב) וז"ל, אבל האוכל ביום הכיפורים או בתשעה באב, בין בריא בין חולה, דברים המותרים, חייב לברך בית בתחילה בין בסוף, הואיל וגוף הדבר היה מותר אילו לא היה תענית, עכ"ל. וכתב על זה הרב המגיה (שם הערה צא) וז"ל, רבינו (הר"א ב"ר חיים) מחלק בין האוכל ביום הכיפורים דמברך, אבל חולה שיש בו סכנה האוכל דברים האסורים אינו מברך. ומכאן ראייה להרב בית חדש (סימן רד) שמחלק כן. ועיין שם במגן אברהם (ס"ק כא), עכ"ל.

ובצום תשעה באב, אפילו אם אינו דחוי, קל מיום הכיפורים, כיון דמעיקרא הוא תלוי ברצו להתענות או לא רצו, אלא שהחמירו להתענות, אפילו בריא שאינו מתענה, חייב לברך. וכדלקמן בשם הגר"ע יוסף זצ"ל. [ועיין עוד לענין יום הכיפורים, בשו"ת בית העזרי ח"ה סימן קיח אות ז].

¹¹ כן כתבו הפוסקים, וכמו שכתב מרן הגר"ע יוסף זצ"ל בשו"ת יביע אומר (חלק י אורח חיים סימן מא).

ושם ביאר, שכיון שאמרו בראש השנה (דף יח ע"ב) רצו מתענין, רצו אין מתענין, וברצו תליא מילתא, ממילא נדחית התענית מחמת איסור דרבנן. וכלשון רבינו הרמב"ם (הלכות תענית פרק ה הלכה ד), ונהגו כל ישראל להתענות בזמנים אלו, וכמו שפירש הרב המגיד (שם) שתלה רבינו ענין זה במנהג, כמו שאמרו בגמרא רצו מתענין, רצו אין מתענין, יעניין שם. ועיין עוד מה שכתב הגר"ע יוסף זצ"ל שם (יורה דעה סימן ג בתוך התשובה), ושם (בד"ה אולם הלום) דחה דברי הרב ברכת ה' (חלק ב עמוד פד) שחלק עליו, יעניין שם ותנ"ץ.

¹² ואותם המקומות שלא אמרו עננו בערבית, נגררו אחר דברי הרמ"א, ואין זה נכון.

[וכן כתוב במעתיק השמועה, שמנהגינו שבכל תפילות התעניות אומר עננו בשמע קולינו, ע"כ].

¹³ כן מדויק מלשון מהר"ץ (עץ חיים ח"א דף קצח ע"ב), שכתב שמנהגינו לומר עננו בכל התפילות, ודלא כהסוברים שלא לומר עננו אלא במנחה מחשש שמא יאחזנו בולמוס ונמצא שקרן בתפילתו, שאף שאפשר שיאנס, מכל מקום לא נמצא שקרן באותה שעה, עיין שם.

[ובמעתיק השמועה כתוב, שהפטור מהתענית, ואוכל פחות פחות מכשיעור, או שטעה ואכל פחות מכזית, יכול לומר עננו בתפילה. ואם אכל כזית ויותר, אף על פי שצריך להשלים התענית, אינו אומר עננו, ע"כ].

ברכת עננו בחזרת התפילה

א. עננו ביום התענית, שליח ציבור אומר ברכה בפני עצמה בין גואל לרופא בחזרת התפילה. ושליח ציבור ששכח לומר עננו בין גואל לרופא, אומרה ביחיד בשומע תפילה, וחותרם כדרכו, ברוך אתה ה' שומע (ה)תפילה. (מעתיק השמועה).

א. כשמתפללים תפילה אחת, שאז הציבור צריכים לומר ברכת עננו בשומע תפילה, יש מי שאומר¹⁴ שכשיגיע שליח ציבור לברכת שומע תפילה, יאמרנה לאט כדי שיספיקו הציבור לומר עננו¹⁵. ויש מי שאומר¹⁶ שכיון שיש בזה סתירה שלגבי שליח ציבור התפילה נחשבת תפילת ציבור, ולגבי הציבור היא נחשבת תפילת יחיד, לפיכך אין נכון להתפלל תפילה אחת ביום התענית. ולמעשה יש להתפלל לחש וחזרה. (ח"ה סימן כד, תש"ע¹⁷).

עננו בחזרת התפילה וקריאת ויחל כשאין עשרה מתענים

ב. אין שליח ציבור אומר עננו ברכה בפני עצמה, אלא אם כן יש בבית הכנסת עשרה שמתענים¹⁸. ודוקא בתענית ציבור שהקהל קיבלו עליהם על כל צרה שלא תבא, אבל הארבעה צומות שמדברי קבלה הם, אפילו אין שם אלא ששה מתענים¹⁹, יכולים לקבוע ברכת עננו²⁰. והוא הדין להוציא ספר תורה בשחרית ובמנחה לקרות פרשת ויחל²¹. (ח"א סימן נט, תשל"ז. ח"ד סימן טו. בית תפילתי פרק לד הערה יח, תשע"ט).

¹⁴ הוא ניהו מהרי"ץ.

¹⁵ [וכן כתוב במעתיק השמועה, שאם ארע אנוס שהוצרכו להתפלל תפילה אחת, השליח ציבור יאמר עננו בין גואל לרופא, והציבור ישמעו וישתקו ולא יאמרו עמו, אך יענו אמן. ובברכת שמע קולינו יאמרו עננו בלחש, והשליח ציבור צריך להאריך בניגון עד שיסיימו, ע"כ].

¹⁶ הוא הגאון מו"ר חיים כסא זצ"ל בפירושו שם טוב על הרמב"ם (הלכות תפילה פרק ב דין יד).

¹⁷ [הבאנו רק את ההקשר לתעניות, ואכמ"ל בעיקר ענין תפילה אחת].

¹⁸ כן כתב מרן בשולחן ערוך (סימן תקסו סעיף ג). ושאפילו אם יש בעיר עשרה שמתענים, כיון שאין בבית הכנסת עשרה שמתענים, לא.

¹⁹ והשאר אינם מתענים, שהם אנוסים וכגון שהם חולים.

²⁰ [וכן כתוב בעתיק השמועה, שאין שליח ציבור אומר עננו אלא אם כן יש בבית הכנסת ששה שמתענים, ע"כ].

²¹ כן כתב החיד"א בספרו הגדול ברכי יוסף (שם אות ב) בשם מהר"ם בן חביב בתשובותיו כ"י (סימן טו). והעלה דברים אלה הרב שערי תשובה (שם ס"ק ד), אלא שדעתו להצריך שבעה מתענים. ומכל מקום הוא עצמו חזר בו בספרו שער אפרים (שער ח סימן קח), ופסק דסגי בששה מתענים.

וכן פשט המנהג בארץ ישראל, כאשר נראה מדברי הרב שדי חמד (מערכת בין המצרים אות א) בשם ספר שולחן מלכים, ממנהגי גאוני ארץ הקדושה, יעויין שם.

תחנון בתעניות בבית האבל

יג. בבית האבל, אף על פי שאין אומרים שם תחנון ואין נופלים על פניהם, צריך לומר מוארץ שפל רומי עד סוף הסדר. (מעתיק השמועה).

עליית מי שאינו מתענה בקריאת ספר תורה בתענית

יד. מי שאינו מתענה בתענית, אינו עולה לקריאת ספר תורה²², וכן הוא מנהגינו. ואפילו אם קראוהו, לא יעלה²³. אבל אם עלה, לא ירד²⁴. (ח"ה סימן פג אותיות א ה, תשע"ה).

ויש לצרף סניף, את דברי הגאון חתם סופר (סימן קנז) דפשיטא ליה שאפילו אם כל הציבור חולים ואינם מתענים כלל, מכל מקום קורין ויחל, לפי שיום הוא שנתחייב בקריאה זו. ואף על פי שסיים שזה נראה לו להלכה ולא למעשה, מכל מקום ראוי לצרף סברא זו כשיש ששה מתענים, שיכולים לקרות ויחל ולומר ברכת ענו, בארבעה צומות שמדברי קבלה.

וכן פסק הגאון הראשון לציון רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל (בספרו משפטי עוזיאל אורח חיים סימן ט). ועיין עוד כף החיים (סימן תקסו ס"ק לב).

וכן דעת הגאון הראשון לציון הרב עובדיה יוסף בקול סיני. והעלה לסניף את דברי המאירי (ריש פרקא קמא דמגילה) דסגי בשלושה מתענים, ממה שאמרו בדרש, ומה אהרן וחור, מכאן לתענית ציבור שצריך שלושה. ויעויין שם שהביא שכן פסק ה"ר נתן, שבתענית ציבור די בשלושה מתענים להתפלל תפילת תענית ולהוציא ספר תורה לקרות ויחל. ומסקנתו להלכה דדי בששה מתענים, ושכן המנהג, ובמקום מנהג לא אמרין ספק ברכות להקל.

²² כן כתב מרן בשולחן ערוך (סימן תקסו סעיף ו) בשם יש מי שאומר.

ודע כי דעת הרב מגן אברהם (שם ס"ק ח) שאם התענית חלה ביום שני או ביום חמישי, שבלאו הכי יש בהם קריאת ספר תורה בשחרית, יכול לעלות בשחרית גם מי שאינו מתענה, אף על פי שמחמת התענית אין קורין פרשת השבוע אלא ויחל. והעלה דבריו הרב משנה ברורה (שם ס"ק יט), וסיים וז"ל, ויש מהאחרונים שמפקקים עליו בזה. ומכל מקום בדיעבד אם קראוהו, לכולי עלמא יעלה, עכ"ל. ודוקא בשחרית, אבל במנחה לא יעלה, אפילו אם קראוהו. ואפילו בשחרית, כאשר חלה התענית בשאר ימי השבוע, דהיינו ביום ראשון או שלישי או רביעי או ששי, שאין בהם קריאת ספר תורה, לא יעלה אפילו אם קראוהו [וכדלקמן בהערה הבאה].

והרב שתילי זיתים לא העלה דברי הרב מגן אברהם. והנראה לענ"ד דלדעתו אין חילוק בזה, דבכל אופן לא יעלה, בין בשני וחמישי ובין בשאר ימים או במנחה.

[ובמעתיק השמועה כתוב, שלא יקרא מי שאינו מתענה. ואם חל הצום ביום שני או ביום חמישי, בדיעבד רשאי (הכהן) [מין] שאינו מתענה לעלות שחרית לספר תורה, משום שבימים אלו הקריאה מחמת הצום בלבד, אלא מתקנת עזרא. אבל במנחה אין רשאי לעלות אלא המתענה, ע"כ].

²³ כן כתב מרן הרב שתילי זיתים (שם ס"ק יט) גבי כהן (דלקמן סעיף הבא), שאפילו כהן שקראוהו אינו עולה (מגן אברהם בשם בית יוסף סימן קלה). [ועיין עוד בהערה הקודמת].

²⁴ כן כתב מרן הרב שתילי זיתים (שם), שמכל מקום ליכא איסורא אם עולה (מגן אברהם), שאינו אלא מנהג (בית חדש). וכן מבואר בדברי רבינו בית יוסף שם ומהרי"ק שם), ונפקא מינה דלא הוי ברכתו לבטלה (ודלא כטורי זהב), עכ"ל הרב שתילי זיתים.

טו. ואם הכהן אינו מתענה, אף שאינו עולה לקריאת ספר תורה, מכל מקום מנהגינו שאינו יוצא מבית הכנסת, גם כשאין שם כהן אחר אלא הוא, לפי שאין אנו חוששים שיאמרו שהוא פגום²⁵. וכל שכן הלוי שאינו מתענה, שאינו צריך לצאת מבית הכנסת, אלא יעלה הכהן שהתענה, ויברך כהן במקום לוי. (ח"ה סימן פג'²⁶, תשע"ה).

ברית מילה בתענית אסתר

טז. ברית מילה שחלה בתענית אסתר, יעשו את המילה אחת תפילת מנחה סמוך לשקיעה, ואת הסעודה יעשו אחר תפילת ערבית וקריאת המגילה. (מעתיק השמועה).

הנחת תפילין במנחת תעניות

יז. מנהג אבותינו בכל ערי התימן²⁷, להניח התפילין במנחה בתעניות²⁸. (תשובה הנדפסת בסוף קובץ הלכות בין המצרים להרה"ג גדעון דקה אות א, תשס"ג).

²⁵ מרן (שם) כתב וז"ל, ואם הכהן אינו מתענה, יצא הכהן מבית הכנסת, ועומד לקרות בתורה ישראל המנענה, עכ"ל. והטעם, כדי שלא יאמרו שהוא פגום (כן כתב מרן הרב שתילי זיתים שם).

אבל מנהגינו שאינו יוצא מבית הכנסת, לפי שאין אנו חוששים שיאמרו שהוא פגום, כיון שזהו יום תענית, והכל יודעים הסיבה מדוע אינו עולה, כיון שאינו מתענה.

ואף לדעת מרן, אם ידוע שאינו מתענה, או שאמר שאינו מתענה, אין חשש. וכבר כתב מרן הרב שתילי זיתים (שם) על דברי מרן, שאם הוא בבית הכנסת, אין לחוש, דליכא פגם, שהכל יודעים שיש בני אדם שאין רגילים להתענות (מגן אברהם בשם בית יוסף שם). אבל אם יש כהן אחר בבית הכנסת [והוא מתענה], פשיטא שיכנס [הכהן שאינו מתענה] לבית הכנסת וישמע קדיש. ואם חושש שיקראוהו לעלות, יאמר לחזן שלא יקראוהו (מגן אברהם), עכ"ל הרב שתילי זיתים.

[ובמעתיק השמועה כתוב, שאם הכהן לא מתענה, יצא בקריאת התורה ויעלה ישראל המנענה. ואם לא יצא הכהן, אפילו אם הזמינו החזן לעלות לתורה לא יעלה, ולא חוששים לפגמו של הכהן, מפני שכולם יודעים שמי שלא צם לא עולה לתורה, ולא יתלו בפגמו, ע"כ. וכן בהלכה ומסורה (יב עמוד פט סעיף מג, תשע"ג) הובא, שאם הכהן אינו מתענה, יצא שלא יאמרו שהוא פגום, עיין שם. אולם כאן כתב מרן זצ"ל שלא יצא].

²⁶ [הבאנו רק את ההקשר לתשעה באב, ואכמ"ל בענין חשש פגם ודמים מוכיחים].

²⁷ [וכן כתוב במעתיק השמועה, מנהגינו להניח תפילין גם בתפילת מנחה, ע"כ].

וכן נהגו בעדן שהיא בקצה ארץ תימן, כמו שכתב הרב נחלת יוסף (ח"ב מנהגי עדן דף ב ע"א) וז"ל, מנהגינו להתעטף בציצית במנחה, אבל תפלין אין לובשין כי אם בתענית, ע"כ [שו"ת בית העזרי ח"ד סימן ה אות ד, תש"ע. ואכמ"ל בענין עטיפת טלית].

²⁸ וכתבו בזה כמה טעמים. ועיקר הטעם, לפי שמעיקר הדין מצות התפילין כל היום, וכלשון רבינו הרמב"ם (פרק ד מהתכונות תפלין דין כה) שצריך להשתדל להיות עליו כל היום שמצותן כך היא שכל זמן שתפלין על ראשו של אדם ועל זרועו, הוא עניו וירא, ואינו נמשך בשחוק ובשיחה בטלה, ואינו מהרהר מחשבות רעות אלא מפנה לבו לדברי האמת והצדק, כיעויין שם. ורק היות והדורות חלושים ואין יכולין לשמור התפלין בגוף נקי ובטהרת המחשבה, צמצמו הנחת תפלין לתפלת שחרית. אכן ביום התענית שהגוף נקי והאדם נכנע, ראו אבותינו נחם עדן להניחם במנחה. וכדי להשלים גם כן מאה ברכות.

הפטרה במנחת תעניות

יח. מנהגינו ברוב הנוהגים כמנהג השאמי²⁹, להפטיר במנחת התענית דרשו. והבלדי לא נהגו להפטיר, זולתי ברדאע³⁰. ועתה שינו חלק מעדתינו שאין מפטירין, בהשפעת מיזוג הגליות, וצריך להחזיר עטרה ליושנה. (תשובה הנדפסת בסוף קובץ הלכות בין המצרים להרה"ג גדעון דקה אות ב, תשס"ג. בית תפילתי פרק לד הערה כז, תשע"ט. הלכה ומסורה יב עמוד צב סעיף נא, תשע"ג).

נוסח רבון במנחת תעניות

יט. בתחנונים שאחר תפילת מנחה, לא נהגו לומר רבון כל העולמים, גלוי וידוע לפניך שבזמן שבית המקדש קיים אדם חוטא ומקריב קרבן ואין מקריבים ממנו אלא חלבו ודמו וכו'³¹. (הלכה ומסורה יב עמוד צג סעיף נב, תשע"ג).

נשיאת כפים במנחת תעניות

כ. עד צאת הכוכבים, דהיינו שלש עשרה וחצי דקות מהשקיעה, אפשר להקל שהכהנים ישאו כפיהם בתפילת המנחה³² ביום התענית, וכן המנהג. (בית תפילתי פרק כג הערה רכא ופרק לב הערה רעג, תשע"ט. זית רענן סימן תרכג ס"ק י עמוד שנב, תשע"ב).

כא. אחר צאת הכוכבים, אין נשיאת כפים, וגם השליח ציבור לא יאמר אלהינו ואלהי אבותינו ברכינו וכו'. (זית רענן סימן תרכג ס"ק י עמוד שנב, תשע"ב).

נפילת פנים במנחת תעניות

כב. למנהג רוב קהילות תימן שאין נופלים על פניהם בשאר ימות השנה³³, אף במנחת התעניות אין נופלים על פניהם³⁴. ויש בבלדי שנהגו ליפול על פניהם

²⁹ כן נהגו במחוז ביצ'א וסוודייה, ודמאר וירים ועראס ועראם וצעדה וחבור, ושרעב ואגפיה וצ'אלע וכפריה, וכן עוואם וסביבותיה, ועוד.

והוא כדברי הרמ"א (בהגהה בסימן תקסו סעיף א). אלא שבביצ'א נהגו גם בתשעה באב להפטיר דרשו (כדברי השולחן ערוך סימן תכח סעיף ח), ובשאר מקומות הפטירו שובה.

³⁰ שכן היה המנהג להפטיר, וכמו שכתב מהר"י עומיסי בדור הקודם, כמבואר בסידור שיח שפתותינו.

³¹ אף על פי שהביאו מרן בשולחן ערוך (סימן תקסה סעיף ד), שטוב לאמרו.

³² וכן ביום הכיפורים בתפילת נעילה. [וכן כתוב במעתיק השמועה, שבדיעבד רשאים הכהנים לשאת כפיהם בבין השמשות עד שלוש עשרה וחצי דקות אחר השקיעה, ע"כ].

³³ [ואכמ"ל בזה].

³⁴ [מלבד שהשאמי אינם נופלים על פניהם בתשעה באב אף בשחרית (מעתיק השמועה)].

במנחת תעניות³⁵. (הלכה ומסורה יב עמוד צד סעיף נז, תשע"ג³⁶).

זמן תפלת ערבית וחליצת תפילין במוצאי תעניות

פג. בתעניות בדרך כלל קורין קרית שמע ומתפללים ערבית קודם צאת הכוכבים

מבעוד יום, וכל אחד חוזר וקורא בביתו אחר צאת הכוכבים. (ח"ג סימן ו, תשס"ג. תשובה הנדפסת בסוף קובץ הלכות בין המצרים להרה"ג גדעון דקה אות א, תשס"ג).

פד. מנהגינו³⁷ לחלוץ את התפילין בקרית שמע של ערבית, אחר למען ירבו ימיכם,

כשמגיעים לתיבות כימי השמים על הארץ³⁸. ורק מקרוב בארץ ישראל התחילו

קצת לנהוג לחלצן אחר מנחה, וצריכין להמשיך במנהגי אבותינו נ"ע ולהחזיר

עטרת ליושנה, שממקום קדוש יהלכון³⁹. (ח"ג סימן ו, תשס"ג. תשובה הנדפסת בסוף

³⁵ [במעתיק השמועה כתוב, שמנהג הבלדי ליפול על פניהם בתפילת מנחה קודם השקיעה, אך לא לאחר השקיעה, והשאמי לא נהגו בזה, ע"כ. וכתוב שם עוד, שבתענית אסתר אין נופלים על פניהם אפילו קודם השקיעה, משום שסמוך הוא לפורים שאין בו נפילת פנים, ורק אם הוקדמה התענית ליום חמישי נופלים על פניהם כשאר הצומות שהרי אין פורים למחרתו, ע"כ].

³⁶ [ועיין עוד לקמן סעיף עה, גבי תשעה באב].

³⁷ כן היה המנהג בכל ערי התימן, ועד היום אנו נוהגים כן.

³⁸ [וכן כתוב במעתיק השמועה, שמנהגינו לחלצן בקרית שמע של ערבית, אחר שאומר כימי השמים על הארץ, ע"כ. וכתוב שם עוד, שאין מסירין את הטלית עד אחר תפילת ערבית. ובתענית אסתר, אין מסירין את הטלית עד אחר תפילת ערבית וקריאת המגילה, ואת התפילין יש שאין חולצין אותם רק אחרי קריאת המגילה, ע"כ].

והוא מדברי הגאונים, וכך היה המנהג בכל קהילות תימן. ולפיכך לא ידעתי דברי המערערין שאומרים שלא קיבלו כך מאבותיהם, הרי המנהג מפורסם כך בכל יהדות תימן.

ואין להקשות שהרי אין להתפלל ערבית עם תפלין ברבים, שהלא אין אנו מתפללין ערבית עם תפלין, שהרי בגין כך חולצין כשמגיעים לתיבות כימי השמים על הארץ, כדי שלא יתפללו בהן ערבית.

³⁹ שכן הוא מנהג גאונים, והכי איתא בתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן קנג) וז"ל, וזמן הנחת תפלין כל זמן שלא שקעה החמה (דהיינו צאת הכוכבים), ואפילו בין השמשות נמי זמן הנחה הוא. ומנהג שתי ישיבות שחולצין לאחר כימי השמים על הארץ של ערבית, ע"כ.

וכן איתא בעיטור (שער ראשון הלכות תפלין), וזאת לאחר שהארץ שאין זמן תפלין בלילה ופסק דהלכה ואין מורין כן, כתב לתשובת הגאונים בזה"ל, וששאלתם ממנהג דרבנן, כך ראינו גאונים ואב"ד ואלופים הראשונים וכל חכמי הישיבה כך מנהגן, שחולצין עד כימי השמים על הארץ של ערבית, ע"כ.

אתה הראית לדעת, שאף על פי שדעתם שאם היו מונחות עליו בלילה אין חולצן דהלכה ואין מורין כן, מכל מקום היו חולצין אחר למען ירבו. והנראה בזה, שהיו מתפללין לפני צאת הכוכבים, ולכן אין זה בגדר מורין.

וכל שכן בימי התעניות שבדרך כלל קורין קרית שמע שמתפללין ערבית קודם צאת הכוכבים מבעוד יום, שאין חשש זה. [ובהלכה ומסורה (יב עמוד צב הערה פא, תשע"ג) הובא, שאף באופן שמתפללים ערבית אחר צאת הכוכבים המנהג לחלצם בקרית שמע, ולא קודם לכן, ע"כ].

ודעת המקובלים בענין זה, אף על פי שמהרי"ץ העלה דבריהם (בשו"ת פעולת צדיק) לענין הציצית לא נהגו בזה, על כן לא חשו לדברי המקובלים, לפי שכל שהפוסקים והתלמוד נחלקים עליהם אנו הולכים אחר הפוסקים.

קובץ הלכות בין המצרים להרה"ג גדעון דקה אות א, תשס"ג. הלכה ומסורה יב עמוד צא סעיף מה, תשע"ג).

עשירי בטבת שחל בערב שבת

כח. עשירי בטבת שחל בערב שבת, המנהג ברוב קהילות תימן, הן שאמי הן בלדי⁴⁰, להניח תפלין במנחה ולהוציא ספר תורה לקריאת ויחל ולברך ברכת כהנים, אלא שאין אומרים תחנון, ואין אומרים אל ארך אפים בהוצאת ספר תורה⁴¹. (ח"ג סימן עז, תשנ"ד. ח"ד סימן עה. בית תפילתי פרק לד הערה נז, תשע"ט. הלכה ומסורה יב עמוד צד סעיף ס, תשע"ג).

כז. עשירי בטבת שחל בערב שבת, יש שנהגו לסיים התענית ביציאתם מבית הכנסת אף שעדיין לא שקעה החמה, לפי מה שנהגו בתימן לסיים תפילת ערבית קודם שקיעת החמה. (הלכה ומסורה יב עמוד צה סעיף סב, תשעג).

קביעת תענית ציבור

כז. אחד מהצרות שמתענים ומתריעים עליהם, היא הדבר. וגם על ריבוי נפטרים אין מקום לגזור תענית משום דבר, אלא בכמה תנאים המחייבים תענית. א, עיר שיש בה חמש מאות רגלי. ב, שיצאו ממנה שלושה מתים בשלושה ימים, או לפי החשבון יותר מזה. ג, אין הנשים והקטנים והזקנים ששבתו ממלאכה בכלל המתים לעניין זה, מפני שהם חלושי מזג, ואפשר שלא בדבר מתו⁴². ולכן אם

⁴⁰ כן הוא בבלדי וברוב השאמי, על פי החקירה והדרישה מכת הקודמין זקני וחכמי תימן.

⁴¹ והא לך לשון מהרי"ץ בתכלאל עץ חיים (הוצאת חסיד ח"א דף רב ע"ב), ואם חל עשירי בטבת ביום ששי, מוציאים ספר תורה במנחה, אך אין אומרים אל ארך אפים, מפני שהוא ערב שבת, ע"כ. ומסתברא שהוא הדין שמניחין אז תפלין, דמאי שנא. ויש לדקדק כל מדברי מהרי"ץ שם, שכן כתב בפירוש, ופותחין ספר תורה, ולא הזכיר כלל שאין מניחין תפלין, דמשמע שאין חילוק בין ספר תורה לתפלין. שאם פותחים ספר תורה, הוא הדין שמניחין תפלין. ואילו הוה סבירא ליה שאין מניחים תפלין, היה לו לומר כך בהדיא, כמו שכתב שאין אומרים אל ארך אפים.

ומעיקר דינא מותר להניח תפלין בערב שבת. ויש להביא ראיה מכמה מקומות בתלמוד שהיו מניחים תפלין עד כניסת השבת. דהכי איתא בביצה (דף טו) מי שהיו עליו תפלין וקדש היום וכו'. ועיין רמב"ם הלכות תפלין (פרק ד דין יב). ובסנהדרין (דף סח ע"א) מבואר דרבי אליעזר הגדול היו תפלין עליו לפני כניסת השבת, יעויין שם ובפירוש רש"י שם, שהיה מניח תפלין עד סמוך לשבת ממש. ועיין רמב"ם הלכות שבת (פרק יט הלכה כו) שמותר לצאת בתפלין ערב שבת עם חשיכה.

והן אמת כי ראיתי למוריני ורבינו הגאון הצדיק רבי יוסף צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה (ח"א סוף עמוד תרכו) שהעיד שמנהג בית כנסת אלאוסטא (השאמי בעיר צנעא), לא היו קורין בתורה ולא מניחין תפלין. ונתן טעם לזה, שכבר נתנוצץ אור קדושת שבת, ומטי בה משום המקובלים זת"ע.

ברם אנן בדין קיימא לן כל מקום שהקבלה חולקת על הפוסקים, הלך אחר הפוסקים. ומכל מקום נהרא נהרא ופשטיה, כי לכל מנהג יש יסוד. [ועיין עוד בשו"ת בית העזרי ח"ד סימן מט, בענין ערב שבת אחר חצות].

⁴² כן כתב הרמב"ם (פרק ב מהלכות תעניות הלכה א), וכן פסק מרן בשולחן ערוך (סימן תקעו סעיף ב).

אין מתקיימים תנאים אלו, אין מקום לגזור תענית על זה⁴³. (ח"א סימן ס אות א, תשמ"ז).

כח. גם כשאין מקום לגזור תענית, וכגון שיש ריבוי נפטרים באופן שאינו דבר, אם יש התעוררות, יש לנצל זאת לתשובה כללית⁴⁴. והמטרה העיקרית של התענית היא תיקון הדרכים והסרת המכשולות, והתענית בלבד אינו מועיל⁴⁵. ויש מקום לקבוע תענית בערב ראש חודש, מפני שלצערינו יש הרבה מה לתקן, כי הרבה צעירים סוטים מדרך ה', ומצוה עלינו לקרבם למקורות בנועם ובאהבה. ובלאו הכי ישנם הרבה צדיקים שמתענים בכל ערב ראש חודש, ונקרא יום כיפור קטן. ומי שרוצה להתענות, חייב לקבל עליו את התענית יום לפני כן בשעת מנחה. (ח"א סימן ס אות ב, תשמ"ז).

ועל חרב אפילו של שלום, מתריעין, כמבואר במסכת תענית (דף כב ע"א), עיין שם. [ח"ה סימן קלח אות א]. ושילוח נחשים שמזיקים ואינם ממיתים, אין מתענין עליהן ולא מתריעין (בתפילת עננו), אבל זועקין. עיין בדברי מרן בשולחן ערוך (סימן תקע"ו סעיף ז). [ח"ה סימן כב אות א].

⁴³ וכן פסקו הרב מאמר מרדכי והרב ברכי יוסף.

⁴⁴ ולא מפני המתים, שעליהם אין מקום לגזור תענית.

⁴⁵ ידוע כי התענית היא אחת מדרכי התשובה, ובתעניות כאלו פסק הרמב"ם (סוף פרק א מהלכות תעניות), בית דין והזקנים יושבים בבית הכנסת ובודקים על מעשי אנשי העיר, מאחר תפילת שחרית עד חצות היום. ומסירים המכשולות של עבירות, ומזהירין ודורשין וחוקרין על בעלי חמס ועבירות ומפרישין אותם, ועל בעלי זרוע ומשפילין אותם, וכיוצא בדברים אלו. ומחצי היום קוראין בברכות וקללות שבתורה, שנאמר מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו וכו'. ורביע היום האחרון מתפללין מנחה, ומתחננים וזועקים ומתודים כפי כוחם, עכ"ל. וכן פסק מרן (בשולחן ערוך סימן תקעו סעיף טז).

הלכות בין המצרים, ושבוע שחל בו תשעה באב

נישואין בבין המצרים

כט. המנהג שאין נושאים נשים מי"ז בתמוז עד תשעה באב⁴⁶. (תשובה הנדפסת בסוף קובץ הלכות בין המצרים להרה"ג גדעון דקה אות ג, תשס"ג. הלכה ומסורה יד עמוד קי סעיף א, תשע"ג).

ריקודים ומחולות בבית המצרים

ל. אין עושים ריקודים ומחולות, מי"ז בתמוז עד אחר עשרה באב. (הלכה ומסורה יד עמוד קיא סעיף ב, תשע"ג).

שיבת רעים ומסיבת רשות בבין המצרים

לא. יש שנמנעו בימים אלו מלשבת בישיבת רעים ומסיבת רשות⁴⁷. (הלכה ומסורה יד עמוד קיב סעיף ז, תשע"ג).

לבישת בגדים חדשים בבין המצרים

לב. מנהגינו שאין לובשים בגדים חדשים מי"ז בתמוז עד אחר תשעה באב, בין בשבת בין בחול⁴⁸. (הלכה ומסורה יד עמוד קיב סעיף ח, תשע"ג).

שהחיינו על פרי בבין המצרים

לג. לא נהגו להימנע מברכת שהחיינו על פרי חדש אף בחול⁴⁹. (הלכה ומסורה יד עמוד קיג הערה יז, תשע"ג).

⁴⁶ [ובמעתיק השמועה כתוב, מנהגינו שלא לערוך נישואין כלל בימי בין המצרים, ואפילו אם לא קיים פריה ורביה. וכן מנהג בני אשכנז. והספרדים מתירים נישואין עד ראש חודש אב, אלא שנמנעים משום שאין סימן טוב לערוך נישואין בימי אב וצער עם ישראל על חרבן בית המקדש, ע"כ].

ובארץ ישראל נהגו להקל, לפי שהפריצות והמתירנות רבה ונכשלים בעברה, ועל כן הקילו כעיקר דינא.

⁴⁷ כן נהגו בק"ק רדאע.

⁴⁸ [ועיין בהערה הבאה].

⁴⁹ [ובמעתיק השמועה כתוב, בימי בין המצרים, שהם ימים של צער לעם ישראל, יש נוהגים להימנע מלאכול פרי חדש או ללבוש בגד חדש. ומן הדין מותר לברך שהחיינו בשבתות ימי בין המצרים, ולכן אפשר לאכול פרי חדש או ללבוש בגד חדש בשבת ולברך עליהם שהחיינו. אמנם חסידים ואנשי מעשה נמנעים מזה אף בשבתות שבימים אלו. והמסופק אם ימצא פרי מסויים אחר תשעה באב, רשאי לאכול בימי בין המצרים אפילו בחול ולברך עליו שהחיינו, וטוב שיניחנו לשבת שאז מותר לברך שהחיינו. ולדעת השתילי זיתים אף אם ודאי לו שימצא אז את הפרי, מותר לו להרך שהחיינו, דמי יודע אם יחיה עד אז, ע"כ].

תספורת בבין המצרים

לד. יש שנהגו שלא להסתפר מראש חודש אב. ומבשבע שחל בו תשעה באב, אסור מן הדין⁵⁰. (הלכה ומסורה יד עמוד קיד הערה כב, תשע"ג).

תיקון חצות בימי בין המצרים

לה. אבותינו לא נהגו לומר סדר תיקון חצות אחר חצות היום. (הלכה ומסורה יד עמוד קטו סעיף טז, תשע"ג).

הפטרות תלת דפורענותא

לו. בתלת הפטרות דפורענותא בימי בין המצרים⁵¹, נהגו בעיר רדאע ובעוד מחוזות, שמעמידין זקן לקראן, כדי שהתוכחת תתקבל בלב הציבור כשיוצאת מפי זקן ורגיל⁵². (ח"ג סימן נד אות י, תשד"מ).

לז. אולם אם יש לאחד מן הציבור יארצי"ט, הוא עולה, והזקנים מוחלים. (הלכה ומסורה יד עמוד קטז סעיף יח, תשע"ג).

לח. כשחל ראש חודש אב להיות בשבת, אין מפטירין השמים כסאי, אלא הפטרת שמעו בשאמי או חזון בבלדי⁵³. ומנהג רוב קהילות תימן שאף אין מוסיפים פסוק ראשון ואחרון מהפטרות השמים כסאי. (הלכה ומסורה יד עמוד קטז סעיף כ, תשע"ג).

הכרזת ראש חודש אב

לט. בשבת מברכין של חודש אב, נהגו לברך ולהכריז את החודש כשאר חודשים,

⁵⁰ [ובמעתיק השמועה כתוב, מעיקר הדין התספורת אסורה בשבוע שחל בו תשעה באב, בין ראשו בין זקנו, עד יום התענית, כדעת מרן השולחן ערוך והשתילי זיתים, וכן מנהג צנעא וגלילותיה. ויש נוהגים שלא להסתפר מראש חודש אב, ויש מי"ז בתמוז, ונהרא נהרא ופשטיה, ע"כ].

⁵¹ וכן בהפטרות שובה.

⁵² [וכן כתוב במעתיק השמועה, שנוהגים להעלות את הזקן או התלמיד חכם שבבית הכנסת, לקרות הפטרות אלו, שהן תוכחת לקהל, ע"כ].

⁵³ [וכן כתוב במעתיק השמועה, שאם חל ראש חודש אב בשבת, מפטירין בתלת דפורענותא ולא מפטירין השמים כסאי, ע"כ. וכתוב שם עוד, שהוא הדין שאם חל ראש חודש אב ביום ראשון, שמפטירין בתלת דפורענותא ולא מפטירין מחר חודש, ע"כ].

ולענין ראש חודש אלול שחל באחד בשבת, מובא בבית תפילתי (ח"ב ביאורים סוף סימן י, תשע"ט), שהנכון הוא שרוב הבלדי נוהגים להפטיר הפטרת מחר חדש, ע"כ. ובסביב לשולחנך (סימן תכה סעיף ב ד"ה מפטירין) מובא שמנהג רוב השאמי והבלדי להפטיר עניה סוערה, עיין שם. ומכל מקום שניהם כתבו שמרן זצ"ל הנהיג בבית הכנסת שלו (בית הכנסת הגדול שע"י 'המרכז הרוחני העולמי ליהדות תימן' על שם הרש"ש ברחוב שילה בראש העין, הנקרא היום 'משכן עזריה') להפטיר עניה סערה].

אלא שבמקום יחדשהו אומרים יהפכהו. (הלכה ומסורה יד עמוד קיז סעיף כב, תשע"ג).

תפירת וריקמת בגדים חדשים מראש חודש אב

פ. נשים רבות נמנעו מתפירת וריקמת בגדים חדשים, מראש חודש אב עד התענית⁵⁴. (הלכה ומסורה יד עמוד קיט סעיף לא, תשע"ג).

רחיצה בשבוע שחל בו תשעה באב

מא. לא נמנעו מרחיצה בשבוע שחל בו תשעה באב, אלא בבית המרחץ⁵⁵. (הלכה ומסורה יד עמוד קכו הערה קב, תשע"ג).

אכילת בשר ושתיית יין בשבוע שחל בו תשעה באב

מב. מנהג רוב קהילות תימן שאין נמנעים מאכילת בשר ושתיית יין אף בשבוע שחל בו תשעה באב⁵⁶, מלבד בסעודה מפסקת שאסורה באכילת בשר ושתיית יין מדין התלמוד⁵⁷. והשחיטה נמשכת כסדרה בשאר ימים, ונהגו לצמצם השחיטה בשבוע שחל בו תשעה באב, ואין שוחטין רק ההכרח. (הלכה ומסורה יד עמוד קכ סעיף לד, תשע"ג).

⁵⁴ [ובמעתיק השמועה כתוב, אסור לתפור בגדים חדשים או נעלים חדשות בתשעת הימים. ואומן שפרנסתו בכך, יש להתיר עד שבוע שחל בו תשעה באב. וכן אסור לנשים לרקום רקמה ולסרוג. אך מותר לתפור כפותורים שנפלו, או לתפור תלאי על בגד ישן שלבשוהו כבר ונקרע, ע"כ. ועיין עוד שם גבי בעל מפעל ובעל מתפרה, ונערות הלומדות תפירה וכדומה לפרנסתם].

⁵⁵ [וכן כתוב במעתיק השמועה, שרחיצת גופו, מדינא אינה אסורה אלא בתשעה באב, ומנהג תימן לא להכנס למרחץ בשבוע שחל בו תשעה באב, אך בבית מותר להתרחץ בחמין כדי שיהיה גופו נקי לתפילה, ע"כ. ועיין עוד שם].

⁵⁶ [ואכמ"ל בענין אם נמצא במקומות ישוב שרובם מקהילות ספרדים או אשכנזים, בפרהסיא ובביתו. ועיין בזה במעתיק השמועה].

⁵⁷ [ובמעתיק השמועה כתוב, שבערב תשעה באב עצמו, נמנעים מלאכול בשר ולשתות יין גם קודם חצות, ע"כ. ובמקום אחר שם כתוב, שאם סועד סעודה המפסקת קודם חצות, אין איסור באכילת בשר ובשתיית יין, ע"כ].

הלכות ערב תשעה באב

לימוד תורה אחר חצות

פג. מותר ללמוד תורה בערב תשעה באב אף אחר חצות היום⁵⁸. (מעתיק השמועה).

סעודה המפסקת

מד. בסעודה המפסקת, יש שנהגו לאכול עדשים עם ביצים בתוכם⁵⁹, שהם מאכל אבלים. (הלכה ומסורה יד עמוד קל סעיף פ, תשע"ג).

מה. מה שכתבו הראשונים לטבל הפת באפר בסיום האכילה לקיים מה שנאמר ויגרס בחצץ שיני, לא נהגו כן זולת יחידי סגולה⁶⁰. (הלכה ומסורה יד עמוד קלא סעיף פה, תשע"ג).

⁵⁸ [ומרן זצ"ל העיד שאביו זיע"א היה נוהג ללמוד מדרש איכה בערב תשעה באב אחרי חצות היום, בין כשחל ערב תשעה באב בחול, בין כשחל בשבת (מעתיק השמועה)].

⁵⁹ [וכתוב במעתיק השמועה, שהנוהגים לאכול תבשיל של עדשים שנתבשלו עם ביצים טרופות בסעודה המפסקת מפני שהוא מאכל אבלים, במקום שרגילים כל השנה לערב בו בשעת בישולו ביצים טרופות, הוי תבשיל אחד, ובמקום שאינם רגילים לערב בו ביצים אסור לאכלו לפי שנחשב כשני תבשילין, ע"כ].

⁶⁰ [ובמעתיק השמועה כתוב, יש נוהגים בסיום סעודה המפסקת לטבול מעט פת באפר ולאכול, ע"כ].

הלכות תשעה באב

רחיצה המותרת והאסורה

פז. בשטיפת כלים אין איסור רחיצה, כי השוטפת את הכלים אינה מתכוונת ליהנות, והרי זה כמו הדחת הבשר. ואם תרצה להחמיר תלבש כפפות. (ח"ה סימן עז, תשע"ה).

פז. חולה האוכל כביצה בבת אחת, יטול ידיו עד פרק הזרוע⁶¹. והאוכל פחות פחות מכשיעור⁶², יטול רק עד סוף פרקי אצבעותיו, ויכול גם ללוט ידיו במפה⁶³. (סביב לשולחן סימן תריח סעיף י ד"ה חולה, תשע"ב).

פח. מי שעשה צרכיו וצריך לקנח, יכול לקנח גופו במים, או לשים מים בנייר ולקנח, או לקנח במכשיר הנקרא בידן, שהרי אינו נהנה, שאין כוונתו אלא כדי שיוכל להתפלל. (סביב לשולחן סימן תריג סעיף ג ד"ה ושפף, תשע"ב).

פט. העושה צרכיו, צריך ליטול ידיו⁶⁴, לפי שאינה רחיצה של תענוג. וכן הנכנס לבית הכסא ולא עשה צרכיו⁶⁵, (זית רענן סימן תריג סוף ס"ק ד).

נ. הרוצה ליתן ריח טוב בבית השחי כשמזיע הרבה, שזה בודאי כדי להעביר את הזיעה שישנה שם כבר, מותר שהרי נחשבת רחיצה להעביר הזוהמא

⁶¹ [וכן כתוב במעתיק השמועה, חולה האוכל בתשעה באב, נוטל ידיו לאכילה עד סוף פרק הזרוע, שאין רחיצה זו לתענוג אלא לצורך מצוה, ע"כ. וכן כתוב שם גבי יום הכיפורים, שדעת מרן זצ"ל שנוטל עד קשרי אצבעותיו, ע"כ. ולא כתוב שם חילוק בין כביצה לפחות פחות מכביצה].

⁶² [במעתיק השמועה כתוב, שהפטורים מהתענית בתשעה באב, אין צריכים לאכול פחות פחות מכשיעור, אלא אוכלים כדרכם, כיון שזה איסור מדרבנן ולא אסרו על חולה. ומכל מקום יש שהיו אוכלים פחות פחות מכשיעור, כדי שיעלה להם צום ויוכלו לעלות לתורה ולהיות שליח ציבור, ע"כ].

⁶³ עיין שולחן ערוך סימן קסג (סעיף א).

ועוד נראה לי, שכשנוטל ידיו שחרית לתפילה עד סוף פרקי אצבעותיו, יתנה עליהם לכל היום (עיין שולחן ערוך סימן קסד סעיף א), ודי לו ליטול עד סוף קשרי אצבעותיו, כיון שהוא אוכל פחות פחות מכשיעור. ומכל מקום ראיתי באחרונים שלא חילקו בזה, אלא כתבו ליטול כרגיל עד הפרק, ואינו מוכרח.

[ובמעתיק השמועה כתוב, שחולה האוכל בתשעה באב, נוטל ידיו לאכילה כדרכו עד סוף פרק הזרוע, שאין רחיצה זו לתענוג אלא לצורך מצוה, ע"כ].

⁶⁴ [וכן כתוב במעתיק השמועה, שהעושה צרכיו מותר לו לרחוץ ידיו עד קשרי האצבעות, ע"כ].

⁶⁵ כיון שיש לנו בית הכסא קבוע. [ואכמ"ל בענין זה].

והגם שיש מהאחרונים שציידו להחמיר במי שנכנס לבית הכסא ולא עשה צרכיו, שלא יטול ידיו אם עדיין הן נקיות כבתחילה, רק ינקה אותן בצרור או בכותל, זולתי אם ליבו תוהא עליו בשביל שאינו נוטל רשאי ליטול כדי שיוכל להתפלל בדעה מיושבת (עיין להמשנה ברורה סימן תריג בביאור הלכה ובשאר אחרונים), מכל מקום למעשה מותר לרחוץ לפי שאינה רחיצה של תענוג.

שמותרת⁶⁶. אבל יזהר שלא יתן שם ריח טוב, אלא רק כמה שצריך כדי להעביר את ריח הזיעה ולא יותר, לפי שאין ראוי להיות מבושם אפילו בשאר ימות השנה⁶⁷. וכל זה דוקא כשנותן ריח כדי להעביר את הזוהמא שכבר ישנה, אבל אין ליתן כדי למנוע ריח. (סביב לשולחן סימן תריד סעיף א ד"ה אסור עמוד רפא, תשע"ב). **נא.** סבון רחצה שלנו, העשוי כולו מחומרים כימיים, אסור לרחוץ בו⁶⁸, מחשש שנשאר בגוף שמנונית מהסבון, והרחיצה בהם אינה יוצאת מכלל סיכה. (סביב לשולחן סימן תריד סעיף א ד"ה אסור עמוד רפא, תשע"ב).

מלאכה ויציאה מהבית בלילה וביום

נב. יום תשעה באב אסור בעשיית מלאכה במקום שנהגו. וליל תשעה באב מותר לעשות מלאכה⁶⁹. ואף אם יוצא מביתו לצורך זה מותר, כיון שאין איסור יציאה

⁶⁶ לדעת מרן והשתילי זיתים, עיין זית רענן (סימן תריד ס"ק א).

⁶⁷ עיין שם טוב (פרק ה מהלכות דעות הלכה ט ד"ה ולא כל שכן ביום הכיפורים).

⁶⁸ [לתענוג, כמבואר בשולחן ערוך סימן תקנד סעיף טו. וכן כתוב במעתיק השמועה, שאין אסורה אלא סיכה של תענוג, עיין שם].

⁶⁹ דעת רש"י בתענית (דף יג ע"א) שלילי תשעה באב מותרין במלאכה, ואין איסור אלא ביום, ואין מפרסמים הדבר. ומדמהו לתענית ציבור שלא אסרו (בגמרא שם) מלאכה אלא ביום.

והרב מגן אברהם (סימן תקנ"ד ס"ק כג) תמה על זה, שכן רש"י בפסחים (דף נ"ד ע"ב) כתב, שבין השמשות שלו אסור באכילה ובמלאכה. וכתב שמסתימת כל הפוסקים משמע שאסור גם בלילה, ולא דמי לתענית ציבור, דהתם טעם איסור עשיית מלאכה כדי שיהיו פנויים ויתאספו להתפלל, ולכן מותרים בלילה לפי שלא היו מתאספים בלילה כדאיתא בגמרא. מה שאין כן בתשעה באב שאין אסור במלאכה, אלא תלוי במנהג שנוהגים איסור, וטעמים שלא יסיוחו דעתם מן האבילות או משום עינוי, ולכן אף בלילה אסור לפי שטעמים אלו שייכים גם בלילה שהרי גם בלילה מחוייב להתאבל.

ורבים חולקים על הרב מגן אברהם, ודעתם שאיסור עשיית מלאכה אינו אלא ביום ולא בלילה. שכן כתב הרב יצחק ירנן (דף עד), כמו שהביא הגר"י יוסף זצ"ל בחזון עובדיה (ארבע תעניות עמוד שיט). גם הרב שואל ומשיב (חמישה סימן טל) העלה להתיר מלאכה בליל תשעה באב, לפי שאינו חמור יותר מתענית ציבור, יעויין שם.

ונראה לי ככוונתו, שהרי איסור מלאכה בתענית ציבור שגזרו על הציבור מחמת עצירת גשמים (כמבואר במסכת תענית שם), אינו תלוי במנהג, ואסורים כולם במלאכה, ואף על פי כן לא אסור אלא ביום, אבל בלילה מותר. ותשעה באב קל יותר, לפי שאפילו ביום תלוי במנהג (יעויין בפסחים דף נד ע"ב), שיש נוהגין לעשות בו מלאכה (יעויין בשולחן ערוך סימן תקנ"ד סעיף כב). וכיון שהוא קל יותר, הדעת נותנת שאין להחמיר בו יותר מתענית ציבור ולאסור מלאכה בלילה.

ועיין להגר"י יוסף זצ"ל בחזון עובדיה (שם) שהאריך טובא במחלוקת הפוסקים בזה, ובסוף דבריו העלה דברי הרב אור זרוע הגדול (ח"ב סימן תמג) שכתב בזה"ל, והני מילי ביום, אבל בלילה אין מנהג בשום מקום שלא לעשות מלאכה. ואפילו אם נהגו, אינו מנהג, ע"כ. ועל פי דברי הרב אור זרוע הללו, הסיק הגר"י יוסף זצ"ל בחזון עובדיה (שם) דהכי נקיטנן. ושהאחרונים שהחמירו בזה, נעלמו מהם דברי הרב אור זרוע. וכבר מצאנו לרבים מן האחרונים שכתבו להקל, והלכה כמותם, שכיוונו לאמת, ע"כ.

ובאבל, כתב הרב אור זרוע (שם), שכיון שאסור במלאכה מדינא, מה לי ביום מה לי בלילה, ע"כ. ואין הדבר מוסכם, שיש מתירין מלאכה לאבל בלילה, כמו שכתב בעל המאורות במועד קטן (דף כ ע"ג) בשם רבינו יצחק

מהבית כדין אבל⁷⁰. (ח"א סימן קיב אות ה, תש"מ. ח"ג סימן עח אות ב, תשל"ה. ח"ה סימן עז, תשע"ה).

נג. המנהג פשוט לאסור מלאכה בכל יום תשעה באב⁷¹, מלבד הקצבים ומוכרי סעודה שנהגו היתר מחצות היום לשחוט ולמכור, כדי שיסעודו אחר התענית⁷². וכן נהגו הנשים אחר חצות לעשות את עבודות הבית כגון נקיון הבית ובישול. (הלכה ומסורה יד עמוד קמז סעיף קסא והערה רמג ועמוד קסח הערה שעד, תשע"ג).

נד. שטיפת כלים אינה נחשבת מלאכה⁷³, ומותרת בתשעה באב. וגם לסוברים שהיא מלאכה⁷⁴, בליל תשעה באב (כגון כשחל במוצאי שבת) לא נאסרה מלאכה (כדלעיל בסעיף הקודם). (ח"ה סימן עז, תשע"ה).

אכן גיאת. וכן כתב המאירי בתענית (שם) בשם חכמי ספרד, אלא שחלק עליהם. וכן הסכמת הפוסקים לאסור מלאכה לאבל גם בלילה, שהרי דרשו במועד קטן (דף טו) מניין שהאבל אסור בעשיית מלאכה, שנאמר והפכתי חגיכם לאבל, מה חג אסור בעשיית מלאכה, אף אבל אסור בעשיית מלאכה. וכיון שהקישו אבל לחג, הרי כמו שהחג אסור במלאכה בין ביום בין בלילה, הוא הדין לאבל.

[ומה שתמה הרב מגן אברהם שדברי רש"י סותרים מפסחים לתענית כדלעיל, הרבה מן האחרונים ישבו את הסתירה. הרב כתב סופר בתשובותיו (סימן קב) תירץ דבפסחים שאסר רש"י מלאכה גם בליל תשעה באב, מיירי במלאכה שיש בה היסח הדעת. ובתענית שהתיר מלאכה בלילה, מיירי במלאכה שאין בה היסח הדעת, עיוין שם (ולפי זה יש לומר ששטיפת כלים מותרת, שאין בה היסח הדעת. עיין בסעיף הבא). ויש שתירצו דפירוש רש"י למסכת תענית אינו מרש"י, אלא ממחבר אחר, עיין להחיד"א בשם הגדולים (ערך רש"י), ובספר יד דוד (תענית שם). אך החיד"א בספרו פתח עינים (שם דף כד ע"ב) וכן בשם הגדולים (שם) כתב שמדברי הריטב"א ורבינו ישעיה הראשון מוכח שהוא מרש"י. ועיין בחזון עובדיה (שם) שכתב עוד כמה תירוצים].

[במעתיק השמועה כתוב, ליל תשעה באב, יש המתירים לעשות בו מלאכה, ויש אוסרים. ומנהגינו לאסור כל הלילה, ע"כ].

⁷⁰ דין אבל מבואר בשולחן ערוך יורה דעה (סימן שצ"ג סעיף ב).

⁷¹ [במעתיק השמועה כתוב, שמנהגינו לאסור מלאכה ביום עד חצות, ותלמידי חכמים כל היום, ע"כ].

⁷² [במעתיק השמועה כתוב, בעל חנות מכולת שמוכר מוצרי מאכל, מותר לו למכור כל היום, אפילו קודם חצות. ונוהגים ללא להתחיל בהכנת צרכי סעודה של מוצאי תשעה באב אלא לאחר חצות היום, הן בשחיטה והן בבישול וכיוצא בזה, ע"כ].

⁷³ [ומצד רחיצה בתשעה באב, עיין לעיל סעיף מו].

⁷⁴ כן דעת כמה אחרונים לאסור שטיפת כלים בליל תשעה באב, מטעם איסור עשיית מלאכה בתשעה באב, ודקדקו כן מדברי הרב מגן אברהם דלעיל.

ולעניות דעתי אפילו לדעת הרב מגן אברהם, אין בשטיפת כלים משום מלאכה, שהרי בדרך כלל בשטיפת כלים אין שיהוי, ואין בה היסח דעת מן האבילות, וכמו שכתב הרב מגן אברהם (שם) בעצמו שכל מלאכה שאין בה שיהוי מותר לפי שאין מסיח דעתו בכך. הלא תראה כי האבל אסור בעשיית מלאכה, ואף על פי כן פסק רבינו הרמב"ם בהלכות אבל (פרק יג דין ו) וז"ל, מכבדין ומרביצין בבית האבל, ומדיחין קערות וכוסות וקיתונות וצלוחות, יעויין שם.

והנה גדר מלאכה האסורה בתשעה באב, הוא מלאכה המתמשכת, שיש בזה משום הסחת דעת מן האבילות, כמו אריגה וקצירה ובצירה ובניין וכדומה. ועל כן אמרו שהעושה בו מלאכה, אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה, שבדרך כלל עושים מלאכה זו כדי להרויח, ולא כן שטיפת כלים.

שאיפת טבק

נח. נהגו לאסור עישון הנרגילה וסיגריות כל היום. ויש שהקילו בעישון מחצות, והיו שנהגו לעשן בצנעא כל היום. (הלכה ומסורה יד עמוד קמט סעיף קסט והערה רנד, תשע"ג).

ברכות איש לרעהו

נו. המנהג להחמיר שלא לברך את חברו אפילו ב"לילה טוב", "בוקר טוב", וכיוצא בזה.⁷⁵ והנהגים לברך, ברכו בנוסח התכאליל, "תבושר בנחמת ציון", וחבירו משיב, "ואתה תזכה לראות בבניין ירושלים", ולא ברכו בברכה הנוהגת מידי יום. וברוב המקומות לא נהגו לברך אף ברכה זו. (הלכה ומסורה יד עמוד קמז סעיף קנח, תשע"ג).

הסדרת תפילת תשעה באב

נז. בזמנינו אין מסדירין תפילת תשעה באב⁷⁶. (ח"ב סימן כ אות ג, תשס"ז⁷⁷).

איכה וקינות

נח. בתכאליל מובא, שנהגו העם בשעת אמירת "נפלה עטרת ראשנו", להוריד הסודר או איזה דבר מעל ראשם, ולשבת על הארץ. אך בדורות האחרונים לא נשמע מנהג זה. (הלכה ומסורה יד עמוד קנו סעיף קצא, תשע"ג).

נט. כשמסיימים קריאת איכה, חוזרים על פסוק השיבנו, לסיים בדבר טוב⁷⁸. (מעתיק השמועה).

ס. ברוב השאמי לא נהגו להזכיר מנין החורבנות בליל תשעה באב, הן בנוסח "לכן אנשי לבב", והן בנוסח "אחינו בית ישראל שמעו"⁷⁹. (הלכה ומסורה יד עמוד קנז הערה שה, תשע"ג).

סא. לא נהגו להישאר כל הלילה בבית הכנסת בתשעה באב. (הלכה ומסורה יד עמוד קנז הערה שז, תשע"ג).

[במעתיק השמועה כתוב, מלאכה שאין בה שהוי, כגון קשירה, הבערה וכדומה, מותר, ע"כ].

⁷⁵ [וכן כתוב במעתיק השמועה, שאפילו לומר בוקר טוב יש להימנע, אף על פי שיש מתירים, ע"כ].

⁷⁶ ועיין שתילי זיתים (סימן ק ס"ק ב) שכתב שמסדירין אותה.

⁷⁷ [הבאנו רק את ההקשר לתשעה באב, ואכמ"ל בענין הסדרת התפילות].

⁷⁸ [ומנהג מרן זצ"ל בסוף איכה לשנות ג' פסוקים אחרונים, למה לנצח, השיבנו, כי אם מאוס, וכשמסיים פסוק אחרון כל הקהל שונים יחד פסוק השיבנו ה' (מעתיק השמועה)].

⁷⁹ [במעתיק השמועה כתוב, שמונים מנין השנים לחרבן בית המקדש. והבלדי נוהגים למנות לחרבן בית ראשון ולחרבן בית שני. ומנהגינו למנות השנים כפי שכתוב בתכאליל עץ חיים ולא לפי הלוחות שיש בהם הפרש של שנה, ע"כ].

פג. בסיום הקינות שחרית, נהגו בקהילות הבלדי לומר פסוקי נחמה "תרומם שפלה", ונהגו לאומרם בנעימה של נחמה. (הלכה ומסורה יד עמוד קס סעיף רז, תשע"ג).

קדיש דעתיד בתשעה באב

פג. מנהג הבלדי שבכל השנה פותחים בכל קדיש דרבנן, דעתיד לחדתא עלמא וכו'. ובשאמי, יש שהקפידו שלא לאמרו אלא בתשעה באב ובבית החיים אחר קבורת המת⁸⁰, ויש מהשאמי שלא הקפידו אלא אמרו אותו בכל השנה כמנהג הבלדי הן בסדר התפילה והן אחרי הלימוד⁸¹. והטעם לאמירתו בתשעה באב, לפי שאמרנו קינות ונצטערנו על חרבן בית המקדש וההרג שהיה אז, ובפרט הרג החכמים, על כן אומרים דעתיד לחדתא עלמא ולאחאה מיתא וכו', שלא נתייאש חס ושלוה מהגאולה, ובכך מחזירים את האמונה בתחיית המתים ובבניין המקדש שיתחדש, ולכן מסיים ואומר פעם אחת יתכלי מננא ומנכון וכו' חטאה חרבא שביא כפנא וכו'⁸². (ח"א סימן כד אות ז, תשמ"א. ח"ג סימן יב אות ג, תש"ס. וסימן כז אות ג, תשס"ג. ח"ד סימן כט, תשס"ב⁸³).

ברכות על נטילת ידים והמעביר שינה

פד. דעת מהרי"ץ שבתשעה באב⁸⁴ אינו מברך ברכת המעביר שינה⁸⁵. ומנהג רדאע

⁸⁰ וכן כתב הגאון רבי יוסף צובירי זצ"ל בספרו ויצבור יוסף בר ובסידורו כנסת הגדולה (ח"א עמוד מח), שכן היה מנהג בית הכנסת אלשיך ובית הכנסת אלאוסטא בצנעא, שהתנגדו לאמירתו זולת בתשעה באב או בבית הקברות.

⁸¹ כגון בעירנו רדאע (זולת בית כנסת אחת של משפחת חתוכה) וסביבותיה, כמו שנהגו אבא מארי זצ"ל והרב צדוק נגר זצ"ל (והוא היה שאמי), וכן בכמה מחוזות מבלד אנס ועוד, וכן כמה חכמים מן השאמי כגון מארי יחיא כומימי זצ"ל. וכן כתוב בתכלאל פעמון זהב שבידי שרובו שאמי, קדיש דעתיד לפני עלינו לשבח ואחר מסכת אבות.

⁸² והסוברים שאין לומר קדיש דעתיד אלא אחר קבורת המת ותשעה באב, דעתם שנתייחד קדיש זה לזמנים הללו דוקא מפני התוספת שבתחילתו, דעתיד לחדתא עלמא וכו'. ואין זה מדוקדק, כי יחודו לזמנים הללו הוא מפני התוספת שמוסיפים אז בסופו, יתכלי מננא ומנכון וכו'. וזה כולי עלמא נוהגין כן, הן שאמי הן בלדי, שאין אומרים תוספת זו שבסופו אלא רק בזמנים הללו. וכן כתב מהרי"ץ בעץ חיים (דף ק"ג ע"ב, בערבית דשבת אחר פרק במה מדליקין וכו') וז"ל, והדברים פשוטים מאד, אלא שהוכרחתי בעבור ששמעתי דברים בדוים שאין לאמרו אלא בתשעה באב, ואין בהם ממש, עכ"ל. וכוונתו שבתשעה באב (וכן לאחר הקבורה) מסיימים יתכלי מננא וכו', וכשהוא קדיש דרבנן מסיימים על ישראל ועל רבנן וכו', ודו"ק. ומכל מקום נהרא נהרא ופשטיה, וכל אחד ינהג כמנהגו.

⁸³ [הבאנו רק את ההקשר לתשעה באב, ואכמ"ל בעיקר ענין קדיש דעתיד].

⁸⁴ וביום הכיפורים.

⁸⁵ מהרי"ץ בעץ חיים (סדר הנהגת הבוקר) כתב בזה, שביום הכיפורים ובתשעה באב אינו מברך ברכת המעביר שינה, על פי רמב"ם (פרק ז מהלכות תפילה הלכה ח).

**לברך ברכת על נטילת ידיים⁸⁶ וברכת המעביר שינה⁸⁷, וזאת מפני שנוטלים ידיים
אז עד פרקי האצבעות, וכשהן עדיין לחות מעבירן על עיניו⁸⁸. (ח"ד סימן ח אות ג
ה. וסימן ט אות ח, תש"ע).**

נעילת מנעלים, וברכת שעשה לי כל צרכי

**פ"ה. בתימן לא בירכו ברכת שעשה לי כל צרכי בתשעה באב⁸⁹, לפי שהיו הולכים אז
יחפים⁹⁰, מה שאין כן בתשעה באב שכולם הלכו יחפים לא היה שייך לברך ברכה**

ובסדר שחרית תשעה באב כתב מהרי"ץ ז"ל, הרמב"ם כתב, בתשעה באב שאין שם רחיצה, אינו מברך על
נטילת ידיים ולא המעביר. והגהות מיימוני כתבו (שם) דכל רבוותא פליגי על רבינו בזה, דצריך ליטול משום
רוח רעה, דנטילת ידיים דשחרית לאו להנאה אלא למצוה, הלכך רוחץ ידיו ומברך על נטילת ידיים. וכן כתב
שולחן ערוך שירחצם עד סוף קשרי אצבעותיו, ומעבירם על עיניו בעודן לחות קצת. ומיהו ברכת המעביר
אפשר כיון שאינו רוחץ עיניו במים להדיא, דאינו מברך המעביר, וכדעת הרמב"ם, עכ"ל.

וכתב כן בדרך אפשר, משום דיש לומר לאידך גיסא, כיון שהעביר ידיו על עיניו בעודן לחות, שפיר דמי לברך
המעביר אף לדעת הרמב"ם. אלא שהרמב"ם לא הזכיר כלל נטילת ידיים, ולא העברת ידיו על עיניו, ודו"ק.

ומהרי"צ אהרי בספר צידה לדרך (פרשת ויקרא) כתב, שנוהגין לאמרן ביום הכיפורים, אף על פי שיש מהן
בטלין, כגון נעילת הסנדל ורחיצת הפנים (כוונתו לברכת המעביר שינה) וזולתן, להודיע שצריך לאמרן על כל
פנים וכו', יעויין שם.

⁸⁶ [בהלכה ומסורה (יד עמוד קנח הערה שט, תשע"ג) הובא, שכן המנהג פשוט בכל קהילות תימן ליטול ידיים
ולברך, ע"כ. ובמעתיק השמועה כתוב, שנוטל ידיו ג' פעמים עד סוף קשרי האצבעות, ומברך על נטילת ידיים,
שאיין זו רחיצה של תענוג אלא של מצוה שמעביר רוח רעה מעל ידיו, ובעודן לחות יעבירם על עיניו, ע"כ].

⁸⁷ [בבית תפילתי (פרק ה סעיף מז, תשע"ה) הובא, שנוהגים לברך ברכת המעביר שינה ביום הכיפורים ותשעה
באב, ע"כ (אלא ששם הערה נט, התבאר הטעם כדעת הגאונים שעל מנהגו של עולם הוא מברך, ובבית העזרי
מבואר הטעם, שכשהידים עדיין לחות מעבירן על עיניו). וכן בהלכה ומסורה (יד עמוד קנח סעיף קצח, תשע"ג)
הובא, שגם בשאמי וגם בבלדי נהגו לברך המעביר שינה, ע"כ. ובמעתיק השמועה כתוב, שמנהג רוב בני תימן
לברך ברכת המעביר שינה מעיניו, ושכן נהג מרן זצ"ל, ושהעיד שכן נהג אביו זיע"א, ע"כ].

⁸⁸ וגם מהרי"ץ כתב דבריו בדרך אפשר, משום דיש לומר לאידך גיסא, כיון שהעביר ידיו על עיניו בעודן לחות,
שפיר דמי לברך המעביר אף לדעת הרמב"ם. אלא שהרמב"ם לא הזכיר כלל נטילת ידיים, ולא העברת ידיו על
עיניו, ודו"ק.

ומהרי"צ אהרי בספר צידה לדרך (פרשת ויקרא) כתב, שנוהגין לאמרן ביום הכיפורים, אף על פי שיש מהן
בטלין, כגון נעילת הסנדל ורחיצת הפנים (כוונתו לברכת המעביר שינה) וזולתן, להודיע שצריך לאמרן על כל
פנים וכו', יעויין שם.

⁸⁹ וביום הכיפורים.

וכן דעת מהרי"ץ, שכן כתב בעץ חיים (סדר הנהגת הבוקר), שביום הכיפורים ובתשעה באב שאסור בנעילת
הסנדל, אינו מברך שעשה לי כל צרכי, כיון דקאי אנעילת מנעלים. וזוהי דעת הרמב"ם ורבים עמו, נגד סברת
הרא"ש. וכן הוא מנהגינו, עכ"ל.

ועיין לעיל בסמוך בהערה בשם מהרי"צ אהרי.

⁹⁰ ואף שגם בשאר ימים יש שהלכו יחפים, מכל מקום היה שייך לברך בשאר השנה ברכת שעשה לי כל צרכי
על מנהגו של עולם.

זו⁹¹. מיהו בזמנינו יש לומר שמברך שעשה לי כל צרכי⁹². (ח"ד סימן ח אות ג ח. וסימן ט אות ט, תש"ע⁹³).

טלית ותפילין בשחרית

פז. הנוהגים להתעטף בטלית בליל תשעה באב ויומו כאבלים, בשחרית אינם מברכים להתעטף. ובשאי הרוב לא נהגו להתעטף זולת המארי או השליח ציבור⁹⁴. (הלכה ומסורה יד עמוד קנח סעיף קצט והערה שיט, תשע"ג).

⁹¹ [בבית תפילתי (פרק ה הערה מח ובביאורים סימן ג אות ח, תשע"ה) הובא, שהמנהג לברך ברכת שעשה לי כל צרכי גם ביום הכיפורים ותשעה באב, ולא עוד אלא שבהרבה מקומות בתימן שהיו רגילים כל השנה לילך יחף, ואף על פי כן ברכו ברכה זו בכל יום, ע"כ. אולם כאן בבית העזרי מבואר שנהגו לברך בכל השנה ולא בתשעה באב ויום הכיפורים. ולמעשה כתוב במעתיק השמועה].

⁹² לפי שבזמנינו נועלים בתשעה באב נעלי גומי או בד שהם מותרים [וכן כתוב במעתיק השמועה, שנעלי גומי או פלסטיק או בד וכדומה מותרים בתשעה באב, ע"כ], ויש לומר שמברך שעשה לי כל צרכי כשיטת הסוברים כך, כי מאי איכפת לן איזה מנעל הוא נועל, של עור או של גומי או בד. [וכן הובא בבית תפילתי (שם) הערה מט, תשע"ה), כי אבי מרן זצ"ל מו"ר הגאון מארי יחיא בסיס זצ"ל, היה נוהג לברך ברכה זו אף בימים אלו, מטעם שאנו לובשים מנעלי גומי וכיוצא בזה, ע"כ. ובזית רענן (סימן תרטו ס"ק ב) הובא, שלדעת הסוברים שמותר לנעול נעליים של מינים המותרים אף כשהם נוחות מאד כגון נעלי ספורט וכיוצא בזה, הנועל אותן יברך שעשה לי כל צרכי אפילו לדעת הרמב"ם ומהרי"ץ, שהרי בכל יום הוא נועל אותן ומברך. ע"כ].

וכל שכן לטעם הר"ד אבודרהם שאין הכוונה בברכה זו דוקא למנעלים, אלא העיקר דהוי כעשיית צרכיו. מה גם שבזמנינו גם הנעלים של שאר ימים אינם של עור, ואף על פי כן מברכים ברכה זו בכל יום, והוא הדין ליום הכיפורים, דמאי שנא. זאת ועוד לפי שהותר מנעל של עור מפני הצורך כשיש נזק בדרך או מחוץ לעיר או במקום סכנת עקרב, ואם כן שפיר יכול לברך שעשה לי כל צרכי.

וכל שכן אם נאמר שברכות השחר זמנן כל היום, ואפילו בלילה כל שלא ישן, והרי כולם נועלים מנעלים בלילה אחר התענית שהרי אז מותר, ואם כן שפיר יכול לברך בבוקר לדעת הסוברים כן, כיון שביום הזה יש נעילת סנדל, על סמך שינעל נעליו בלילה.

ועל פי זה כתבו האחרונים שהגר"א היה מברך שעשה לי כל צרכי בלילה לאחר התענית כשנועל נעליו, כי ברכות השחר יכול לברך בכל זמן.

[ואבל מברך שעשה לי כל צרכי, אף על פי שהוא אסור בנעילת הסנדל גם בלילה, כיון שמותר לו לנעול נעלי גומי או בד, ומטעם שהותר המנעל מכללו בעת שהולך במקום סכנת עקרב. וגם לדעת מהרי"ץ שביום הכיפורים ובתשעה באב אינו מברך מכל מקום אבל מברך משום שהוא מברך על מנהגו של עולם ושאינו יום הכיפורים שכל העולם אינם נועלים].

אמנם דעת המקובלים שאין מקום לברכת שעשה לי כל צרכי בתשעה באב ויום הכיפורים. ומכל מקום המברך לא הפסיד.

[ובמעתיק השמועה כתוב, שמנהג רוב בני תימן לברך ברכת המעביר שינה מעינינו, ושכן נהג מרן זצ"ל, ושהעיד שכן נהג אביו זיע"א, ע"כ].

⁹³ [ואכמ"ל בענין ברכות השחר שלא נתחייב בהן].

⁹⁴ [במעתיק השמועה כתוב, שבליילה רוב השאמי לא נהגו להתעטף, זולת המארי (והגר"י צובירי כתב, שמנהגם להתעטף כל הציבור). ובבוקר, יש מהשאמי שאינם מתעטפים בטלית גדול בתפלת שחרית, שנאמר "בצע

פז. מנהגינו שאין מניחים תפלין בתפלת שחרית. ויחידים נהגו להניח תפלין בביתם בשחרית תשעה באב, ולקרות בהם קרית שמע⁹⁵. (הלכה ומסורה יד עמוד קנח הערה שטז, תשע"ג).

ספר תורה

פח. מוציאים את ספר התורה מכוסה במפה שחורה. וכשמוליכין ספר תורה למקומו, יש שנהגו להסיר את המפה השחורה לפני שבא ליתנו בהיכל. (הלכה ומסורה יד עמוד קסב סעיף רטז, תשע"ג).

פט. ברוב המקומות לא נהגו להניח אפר על הספר תורה. (הלכה ומסורה יד עמוד קס הערה שכז, תשע"ג).

עליית כהן שלישי אחר לוי

ע. בקריאת התורה שחרית ומנחה בתשעה באב⁹⁶, שהשלישי הוא מפטיר, מותר להעלות הכהן שלישי אחר לוי, אם יש צורך בדבר. ויאמר אף על פי שהוא כהן, שעל ידי שאומר כן אין משום פגם, כי הכל יודעים שהוא עולה בעבור שקנה את ההפטרה⁹⁷. (ח"ה סימן לא אות ב, תשס"ו⁹⁸).

תרגום הקריאה וההפטרה בשחרית

עא. בתכאליל הישנים כשכתבו את המעמדות של שחרית תשעה באב⁹⁹, כתבו עם התרגום, ומוכח שתרגמו את הקריאות הללו, ומנהג נכון הוא, ויש להחזיר עטרה לישנה. והיו מקומות בתימן שלא תרגמו את הקריאה בתורה בשחרית תשעה באב (כי תוליד), אבל את ההפטרה (אסוף אסיפם) תרגמו¹⁰⁰. ויש ללמד עליהם זכות, שכיון שמתרגמים את הקריאה בשבת כשקוראים פרשת השבוע בזמנו, סמכו

אמרתו", שבאורו "בזע פורפירה" – "קרע טליתו", וכמו שכתב מרן בשולחן ערוך. אולם המנהג הרווח להתעטף בטלית אף בתפילת שחרית, דוגמת אבלים].

⁹⁵ [וכן נהג מרן זצ"ל להניח תפלין בביתו בברכה קודם התפילה, וקורא בהן קרית שמע וחולצן, והולך לבית הכנסת (מעתיק השמועה)].

⁹⁶ וכן מנחת יום הכיפורים.

⁹⁷ וכמו שכתב מהר"ח פלאגי בספר חיים (סימן ט אות א).

⁹⁸ [הבאנו רק את ההקשר לתשעה באב, ואכמ"ל בענין חשש פגם ודמים מוכיחים ואמירת אף על פי שהוא כהן].

⁹⁹ וכן של החגים ומנחת יום הכיפורים.

¹⁰⁰ וכן בחול המועד פסח ובחול המועד סוכות [וכן יש שנוהגים כן במנחת יום הכיפורים (והוא לפי דברי השואל)]. ויש מקומות שמתרגמין בחול המועד פסח, אבל לא בחול המועד סוכות, לפי שאינם אלא שלושה פסוקים, וחוזרים עליהם ארבע פעמים. אבל בימים טובים, הכל מתרגמים הן את התורה והן את ההפטרה.

על תרגומן אז, אבל את ההפטרה תרגמו, הואיל והן באות מזמן לזמן, חביבא להו מילתא¹⁰¹. (ח"ה סימן לו, תשס"ב. וסימן לח, תשע"ט).

ישיבה על הקרקע עד חצות

עב. המנהג שיושבים על הקרקע עד למחרת בחצות בלבד¹⁰², ולא עד תפילת המנחה. (בית תפילתי פרק לד הערה עג, תשע"ט).

הפסקת התענית אחר חצות לבעלי ברית

עג. בעלי ברית, יש מקילין בדחוי שיפסקו התענית אחר חצות לפי שיום טוב שלהם הוא¹⁰³, ומנהג קהילות תימן שמשלימים את התענית גם בדחוי¹⁰⁴. (ח"ה סימן עח אות א, תשע"ו).

¹⁰¹ ייש להביא סמך למנהגם, שכן כתב מרן בשלחן ערוך (סימן קמה סעיף ג) שלא נהגו לתרגם כיון שאין מבינים אותו, ומאידך כתב (סימן תקפה סעיף ה) שהנוטל שכר לתרגם בשבתות וימים טובים אינו רואה סימן ברכה. ונראה לתורץ שהיה מנהגם לתרגם ההפטרות אף על פי שלא תרגמו התורה, ויתכן שזה בשבתות מיוחדות או בהפטרות מיוחדות (וכדלקמן).

וזה כעין מה שהקשה הרב בית חדש (סימן קמה) בדברי הטור (שם), שכתב שמנהגם שאינם מתרגמים, ואם כן לאיזה צורך כתב שם (וכן מרן בשלחן ערוך שם סעיפים א ב) דיני המתרגם. ותירץ שאפשר שהיו נוהגים לתרגם הפטרות של פסח ועצרת, כדי שיתפרסם הנס של פסח ומתן תורה, ושכן כתבו התוספות (מגילה דף כד ע"א ד"ה ואם היו), ושכן משמע מלשון הטור שכתב שאין רגילין לתרגם ולא שאין מתרגמים. [ותירץ עוד שכתבו כן לנוהגים לתרגם בכל השנה]. וכן כתב הרב רוח חיים, שבמקומם נוהגים לתרגם הפטרות שמניי של פסח (בחוצה לארץ) ותשעה באב, יעייין שם. ומבואר שיש מקומות שאף על פי שלא תרגמו את התורה, מכל מקום תרגמו את ההפטרה בימים הנזכרים.

הרי שלא חששו שיהיה כבוד הנביא יותר מכבוד התורה, ויתכן לומר שטעמם משום שהתורה כולם יודעים ומבינים, מה שאין כן הנביא צריך תרגום, ונמצא שאדרבה כבוד התורה עדיף שדבריה מובנים יותר מדברי הנביא.

ומכל מקום אנו שמתרגמים, אין זה רק בשביל שיבינו העם, אלא מפני שהתרגום ניתן מסיני וניתקן ברוח הקודש. ואכמ"ל בענין התרגום, ויתבאר במקומו.

¹⁰² ועל כן באמצע קריאת איוב מתחילים לקום.

¹⁰³ כמבואר בשולחן ערוך (סימן תקנט סעיף ט) ובמשנה ברורה (שם ס"ק לז).

¹⁰⁴ כמבואר בשו"ת פעולת צדיק למהרי"ץ (ח"ג סימן קמז), והביאו הרב שושנת המלך (שם בסימן תקנט). ועייין רביד הזהב (שם).

[וכן כתוב במעתיק השמועה, תשעה באב שחל בשבת ונדחה ליום ראשון, יש מהפוסקים הספרדים שכתבו ששלשת בעלי הברית (מוהל, סנדק ואבי הבן) יתפללו מנחה בעוד היום גדול ומוותרים לאכול לאחר המילה והתפילה, לפי שיום טוב שלהם הוא – והצום דחוי. ומכל מקום לענין נעילת הסנדל ראוי להם להחמיר ולא לנעול נעלי עור אף בשעת המילה. אולם מנהגינו לאסור להם לאכול ואפילו לאבי הבן, וצריכים להשלים התענית, ע"כ].

נטילת ידיים לברכת כהנים בתפילת מנחה

ע"ד. במנחה של תשעה באב¹⁰⁵, אי אפשר לסמוך על נטילת ידיים שחרית, וצריך ליטול לנשיאת כפים. ויטלו הכהנים רק עד קשרי האצבעות¹⁰⁶. (זית רענן סימן קכח ס"ק יז, תש"ע¹⁰⁷).

נפילת פנים בתפילת מנחה

ע"ה. אם התפללו תפילת מנחה מבעוד יום, בבלדי נפלו על פניהם¹⁰⁸. (הלכה ומסורה יד עמוד קסז הערה שסד, תשע"ג¹⁰⁹).

ברכת הלבנה במוצאי תשעה באב

ע"ו. המנהג בכל יהדות תימן שמברכים על הלבנה במוצאי תשעה באב¹¹⁰. (ח"ב סימן עה אות ג, תשס"ו).

ע"ז. מנהגינו שלא הקפידו לטעום קודם ברכת הלבנה אפילו במוצאי תשעה באב¹¹¹. ומכל מקום אם יתנו קודם קידוש לבנה לציבור לטעום מעט, אף שלא נהגו כן, אין בזה שינוי מנהג¹¹², וברוכים יהיו. (תשובה הנדפסת בנחלת אבות ו עמוד עג אות ה, תשע"א).

¹⁰⁵ ובנעילה של יום הכיפורים.

¹⁰⁶ [במעתיק השמועה כתוב, כהנים הנושאים כפיהם בתפילה, למנהגינו אינם צריכים נטילה לפני נשיאת כפים, אלא אם נגעו במקומות המכוסים שאז צריכים ליטול עד סוף קשרי אצבעותיהם. אולם למנהג הספרדים והאשכנזים שאפילו אם הכהן שימר ידי צריך נטילה קודם נשיאת כפים, צריכים ליטול ידיהם עד פרק הזרוע, כיון שאין רחיצה זו לשם תענוג אלא לשם מצוה, ע"כ].

¹⁰⁷ [ועיין עוד בסביב לשולחן סימן תריח סעיף י ד"ה חולה. ואכמ"ל בענין נטילת ידיים לברכת כהנים].

¹⁰⁸ [שלמנהג הבלדי נופלים על פניהם בשחרית (מעתיק השמועה)].

¹⁰⁹ [ועיין עוד לעיל סעיף כב, גבי שאר תעניות].

¹¹⁰ [טעם מנהג זה, עיין בהערה הבאה].

¹¹¹ כיון שסיימו בנחמות, נסו יגון ואנחה, ובטוחים שמהרה תבוא גאולתינו.

ובעייני בזה, ראיתי בכף החיים (סימן תכו ס"ק כט), שהביא דברי מהר"י צמח, שבדמשק שאלו למהר"ו, למה מקדשין הלבנה במוצאי תשעה באב, והשיב, לבשר ללבנה ולישראל כי אף על פי שנחרב הבית וגלו, הרי הם עתידים להתחדש כמותה, והרי ישראל והשכינה עתידין להתחדש, וזהו בשורה אז. וגם כי בתשעה באב נולד משיח, עכ"ל. והביא שכן כתבו החיד"א, ושלמי ציבור, וחסד לאלפים, קיצור שולחן ערוך וכן איש חי.

וכן כתב השתילי זיתים (בסימן תקנא ס"ק כו) שיש לקדש במוצאי תשעה באב, כי במוצאי תשעה באב נולד בן דוד ומבשרין לישראל וללבנה שעתידין להתחדש, עיין שם.

¹¹² בפרט אחר שכתבו כן כמה גדולים.

ע"ה. במוצאי תשעה באב, צריך לזהר שלא לקדש הלבנה בלי מנעלים¹¹³. ואם נועל נעלי גמי וכדומה, שפיר דמי. (תשובה הנדפסת בנחלת אבות ו עמוד עד אות ה, תשע"א¹¹⁴).
ע"ט. אחר ברכת הלבנה אומרים שלום עליכם, כמו בכל ברכת הלבנה¹¹⁵. (הלכה ומסורה יד עמוד קסח הערה שעב, תשע"ג).

שהרי הרמ"א (סימן תכו) כתב, שאין מקדשין הלבנה קודם תשעה באב, ולא קודם יום הכיפורים, ובמוצאי יום הכיפורים מקדשין אותה שאז שריים בשמחה, אבל לא במוצאי תשעה באב או שאר תעניות.

וכתב באר היטב, שהאר"י כתב לקדשה במוצאי תשעה באב. וכן כתב כנסת הגדולה שכן נוהגים בירושלים ובקוסטנטינא.

וכתב בשבות יעקב (ח"ב סימן יא), שכן הוא מנהגם, אבל טועמים מידי קודם, עיין שם.

וכן העלה המשנה ברורה (ס"ק יא), שדעת האחרונים שלא כדברי רמ"א, אלא שמקדשין במוצאי תשעה באב וכל שכן בשאר תעניות, אלא שכתבו שצריך לטעום קודם [וכתב בשער הציון, שבאליה רבה משמע שאם יש לו לקדש בציבור, יכול לקדש עמהם אף שלא טעם, משום ברוב עם הדרך מלך]. ובמוצאי יום הכיפורים, מתוך ששמחים שיצאו בדימוס, מקדשים אף קודם שיטעמו, עכ"ל.

¹¹³ משנה ברורה (שם).

¹¹⁴ [ובהלכה ומסורה (יד עמוד קסח הערה שסט, תשע"ג) הובא בשם הרבנים, שלא נהגו לזהר שלא לברך ברכת הלבנה בלא מנעל, ע"כ. אולם מרן זצ"ל לא הזכיר זאת בתשובתו המודפסת בנחלת אבות].

¹¹⁵ ולא שמעתי שאומרים ברכה מיוחדת, כגון "תזכה לראות בנחמת ציון", וחברו משיב, "תזכה לראות בנחמת ציון וירושלים".

הלכות תשעה באב שחל בשבת או ביום ראשון

תענית בתשעה באב שנדחה ליום ראשון (מוצאי שבת)

פ. אין הבדל בין צום תשעה באב שחל בזמנו, לבין צום תשעה באב שחל בשבת ונדחה ליום ראשון (דהיינו מוצאי שבת). ומי שהוא מקיים מצוות וחושב שבתענית דחוייה אין צריך להתענות, צריך להוכיחו ולדבר על לבו שאין לו לפרוש מן הציבור ויצום בו. וכל האוכל ושותה בתשעה באב, אינו רואה בשמחת ירושלם, וכל המתאבל על ירושלם זוכה ורואה בשמחתה¹¹⁶. (ח"ה סימן עה אות א, תשע"ו. וסימן פ, תשע"ו).

אמירת ויהי נועם במוצאי שבת שקודם תשעה באב

פא. כשחל תשעה באב במוצאי שבת (יום ראשון), נחלקו הפוסקים אם אומרים ויהי נועם בתפילת ערבית¹¹⁷, ומנהגינו לאמרו¹¹⁸. (ח"ג סימן עה, תשל"ה¹¹⁹).

פב. אך כשחל תשעה באב באמצע השבוע (ימי שלישי או חמישי), לכולי עלמא אומרים ויהי נועם במוצאי שבת שלפניו¹²⁰, וכן המנהג הפשוט, ואין בזה שום פקפוק¹²¹. (ח"ג סימן עה, תשל"ה).

¹¹⁶ כמו שכבר כתב מרן בשולחן ערוך (סימן תקנ"ד סעיף כה).

¹¹⁷ דעת הר"ד אבודרהם (דף רנו) שאין לאמרו וז"ל, ואם חל תשעה באב במוצאי שבת, אין אומרים ויהי נועם, ע"כ.

¹¹⁸ דסבירא לן כדעת מהר"ץ בעץ חיים (סדר ערבית תשעה באב).

[ובמעתיק השמועה כתוב, שמנהג הבלדי לומר ויהי נועם וסדר היום, ויש מהשאמי שאין אומרים אותו אלא מתחילין ואתה קדוש, ע"כ].

¹¹⁹ [הבאנו רק את ההקשר לתשעה באב, ואכמ"ל בענין ויהי נועם כשחל יום טוב באמצע בשבוע או בבית אב].

¹²⁰ כן מוכח מדברי הרד"א שם. ועוד יש להביא ראיה מהא דכתב הר"ד אבודרהם (דף קפד) כי שבע פעמים אין אומרים אותו, עיין שם, ואם איתא דכשחל תשעה באב באמצע השבוע גם כן אין אומרים אותו, נמצא שהם שמונה ולא שבע.

¹²¹ והנה יש לחקור הטעם האיסור לאמרו כשחל תשעה באב במוצאי שבת. דאם הטעם הוא מפני שתשעה באב אסור בעשיית מלאכה, וכדכתבו הגאונים גבי יום טוב שחל באמצע השבוע, דכיון שמזכיר בויהי נועם שתי פעמים ומעשה ידינו, צריך שיהיו ששת הימים כולם של חול, והביא דבריהם הר"ד אבודרהם (עמוד קפ"ד), וכן כתב הטור (סימן רצ"ה) בשם רב שר שלום גאון יעוין שם. אם כן מה חילוק יש בין חל תשעה באב ביום ראשון או חל באמצע השבוע, הרי גם כשחל באמצע השבוע אין ששת ימי מעשה, שהרי הוא אסור בעשיית מלאכה, ומדוע כתב הר"ד אבודרהם שרק אם חל במוצאי שבת אין אומרים ויהי נועם.

הבדלה

פג. כשחל תשעה באב במוצאי שבת, מברך ברכת בורא מאורי האש קודם קריאת מגילת איכה, כיון שאין מבדילין אלא במוצאי תשעה באב, ולא שייך לברך אז בורא מאורי האש¹²², כי למה יאחר אותה בחינם. (ח"ד סימן צב אות א, תשע"ד¹²³).
פד. גם הנשים צריכות לברך על הנר, במוצאי שבת זו¹²⁴. (בית תפילתי פרק לד הערה

אלא צריך לומר דאין זה הטעם, כיון דאיסור מלאכה בתשעה באב אינו מדינא אלא ממנהגא, ורק במקומות שנהגו איסור (יעוין בשולחן ערוך סימן תקנ"ד סעיף כב), ואם כן שפיר איכא ששת ימי מעשה.

הלכך נראה לומר שני טעמים אחרים מדוע כתב הר"ד אבודרהם שרק כשחל תשעה באב במוצאי שבת אין לאמרו.

הטעם האחד, כיון שתשעה באב אסור בדברי תורה. ואף על פי שכל שהוא מסדר התפילה בכל יום אומרים אותו גם בתשעה באב, מכל מקום סבירא ליה להר"ד אבודרהם דכיון שאין אומרים אותו בכל יום, אינו נחשב מסדר התפילה ואין לאמרו. וכמו שמצינו לגבי אמירת פיתום הקטורת, שיש סוברים שאין לאמרו בתשעה באב, יעוין בהגהת רמ"א (סימן תקנט סעיף ד). ועיין כף החיים (שם ס"ק מח).

והטעם השני, כדאסברה לן הגאון מהרי"ץ בעץ חיים (סדר ערבית תשעה באב) בשם האחרונים, שהנהגים שלא לומר ויהי נועם כשחל תשעה באב במוצאי שבת, הוא מפני שנתקן על הקמת המשכן, ועתה חרב בעוונינו.

וממוצא דבר אתה למד, דכל הני טעמי לא שייכי אלא רק כשחל תשעה באב במוצאי שבת, ולא כשחל באמצע השבוע.

ומכל שכן לדידן דסבירא לן כדעת מהרי"ץ (שם) שדעתו שאומרים ויהי נועם גם כשחל תשעה באב במוצאי שבת. והקשה על האוסרים, דמי הגיד לנו שטעם אמירתו במוצאי שבת בשביל רמז המשכן, ומה שייכות לזה עם מוצאי שבת. והלא טעם אמירתו במוצאי שבת משום שאז מתעוררים מחבלים חס ושלום לחבל, והוא שיר של פגעים (כמבואר בתלמוד מסכת שבועות דף טו ע"ב). ואדרבה ראוי לאמרו לעת עתה, אשר הוא עת וזמן רעה חס ושלום, להגין על צאן קדשים, יעוין שם.

והנה הר"ד נכדו של מהרי"ץ בהגהותיו על עץ חיים (מהדורת הרב שמעון צאלח ח"ג דף סט ע"ב) כתב שגם האוסרים יש להם סמך בספרי על פסוק וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר ציוה ה' כן עשו ויברך אותם משה, מה ברכה בירכם, יהי רצון שתשרה ברכה במעשה ידיכם, והם אמרו ויהי נועם, יעוין שם.

אבל כבר כתב עליו הרב שלום בן יהודה מנצורה ז"ל (הובאו דבריו בהערות הרב שמעון צאלח שם) וז"ל, דברי מהרי"ץ בתקפם עומדים, והמגיה לא דק. כי דברי האחרונים מוקשים, ולפי דבריהם כיון שחרב המקדש אין לומר ויהי נועם בכל מוצאי שבת כלל עד שיבנה במהרב בימינו. ולמה נימנע מאמירתו במוצאי שבת שחל בו תשעה באב לבד, והא לשמירה הוא מן המזיקין. ואדרבה איפכא מסתברא, דבשעת הסכנה צריכין שימור יותר, יעוין שם ותרי"ץ.

¹²² כי לא נתקנה ברכה זו אלא במוצאי שבת, לפי שהשם יתברך נתן בינה לאדם הראשון שהיה שרוי בחושך במוצאי שבת, וחיכך שתי אבנים זו בזו ויצאה אש, ועל כן מברכים דוקא במוצאי שבת.

[גם במעתיק השמועה כתוב, קודם שקורין איכה מברכים על הנר בורא מאורי האש, כדי שלא יהנה מהאור בלא לברך עליו. וכיון שצריך לקרוא מגילת איכה, צריך לברך על האור קודם, כי אין מבדילין אלא בסיום התענית, והנר ברכתו במוצאי שבת דוקא, מפני שהוא נברא במוצאי שבת, ע"כ].

¹²³ [הבאנו רק את ההקשר לתשעה באב, ואכמ"ל בענין זמן ההבדלה בליל פורים שחל במוצאי שבת].

¹²⁴ [וכן כתוב במעתיק השמועה, שאף הנשים צריכות לברך לעצמן בורא מאורי האש במוצאי שבת, ע"כ].

פט, תשע"ט).

פח. בדרך כלל הבדילו במוצאי תשעה באב על הכוס, קודם ברכת הלבנה. (הלכה ומסורה יד עמוד קלט סעיף קטז, תשע"ג).

פו. כשחל תשעה באב במוצאי שבת (או שחל בשבת ונדחה), מעיקר הדין היה צריך להבדיל במוצאי שבת ולתת לתינוק לטעום, אך נדחה למוצאי התענית משום גזירה דילמא אתי למיסרך, שהתינוק ישתה אף כשיגדל¹²⁵. ועל כן צריך להבדיל על הכוס במוצאי תשעה באב¹²⁶ (ח"ה סימן פ אותיות א ג-ד, תשע"ו).

פז. חולה שצריך לאכול בתשעה באב, חייב בהבדלה לפני אכילתו. אם אוכל במוצאי שבת יבדיל במוצאי שבת, ואם אינו אוכל אלא ביום יבדיל ביום לפני אכילתו¹²⁷. (ח"ה סימן פ אותיות ב-ד, תשע"ו).

פח. חולה שמבדיל לעצמו מחמת אכילתו, בני ביתו ששומעים ההבדלה ממנו יוצאים ידי חובתן, ואף על פי שהם מתענים¹²⁸. (ח"ה סימן פ אות ג, תשע"ו).

פט. המקדש ומבדיל בבית חולים לחולים, אם אינם יכולים להבדיל לעצמם, גם במוצאי שבת שחל בו תשעה באב יכול להבדיל בעבורם¹²⁹. (ח"ה סימן פ אות ג,

¹²⁵ עיין בשולחן ערוך (סימן תקנט סעיף ז) ובשתילי זיתים (שם ס"ק כא). ואנו פוסקים בזה כדעת הראשונים שאף המתענים חייבים בהבדלה. וביאר הגר"י וולדינברג זצ"ל בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סימן מד), שעל כן נקרא בר חיובא, וזה שאינו יכול להבדיל עבור עצמו, הוא רק כמאן דפומיה הוא דכאיב ליה, וברגע שיורד ממנו עיכוב זה, דהיינו במוצאי תשעה באב, הרי הוא צריך להבדיל על הכוס, יעויין שם.

¹²⁶ כמו שכתוב בסימן תקנ"ו.

¹²⁷ ואף לדעת הראשונים הסוברים שאין כאן דין חיוב הבדלה כלל, נראה לענ"ד שדיברו על המתענים. שכיון שאינם יכולים להבדיל בלילה, וביום אין צריך להבדיל, שכן מבואר בדברי הרמב"ן שהביא הרא"ש (סוף תענית), שאם פטור מן ההבדלה במוצאי שבת ויומו, תו אין חיוב כלל. אבל מי שאוכל בתשעה באב, אפשר שגם הרמב"ן וסיעתו יודו שחייב להבדיל ככל השנה.

גם עיין בספר ברכת אברהם (ארלנגר) למסכת סוכה (דף נד) שלהריטב"א (שדעתו שאין צריך הבדלה), חולה שפטור מתענית יש עליו חובת הבדלה.

[ובמעתיק השמועה כתוב, חולה שצריך לאכול בתשעה באב שחל ביום ראשון (או שחל בשבת ונדחה ליום ראשון), צריך להבדיל קודם אכילתו. ואם יכול, יבדיל על שכר שהוא חמר מדינה. ואם אינו יכול, ראו לכתחילה להבדיל על מיץ ענבים או יין מגיתו. ואם אין לו, יבדיל על יין. ויכול לשתות מלא לוגמיו, שלצורך הבדלה התירו לשתות יין. וחולה שאין בו סכנה שיודע שלא יוכל לצום, יותר טוב שאחר סעודה שלישית יתפלל ערבית מבעוד יום, וקודם השקיעה יעשה הבדלה על כוס יין שיברך בורא פרי הגפן וברכת המבדיל, וישתה. אלא שצריך לזהר שלא לעשות מלאכה אחר ההבדלה כיון שעדיין לא שקעה החמה. ובלילה יברך על הנר, ולא יברך על הבשמים, ע"כ. ועיין עוד לקמן הערה 131].

¹²⁸ וכמו שכתבו הרב ברכי יוסף (סימן תקנ"ו אות ג) והרב מועד לכל חי (סימן י אות מט). ומהטעם הנזכר, שהחיוב של ההבדלה הוא במוצאי שבת אלא שנדחה למוצאי שבת.

[וכן כתוב במעתיק השמועה, שחולה שמבדיל בתשעה באב, יכול להוציא ידי חובה את כל בני ביתו, ע"כ].

¹²⁹ וכן כתב הגר"י וולדינברג זצ"ל בשו"ת ציץ אליעזר (שם) [וכפי המבואר לעיל בהערה 125].

תשע"ו).

צ. אדם בריא שאינו מתענה בצום תשעה באב, והוא חל ביום ראשון (או שנדחה ליום ראשון), חייב בהבדלה, ואינו יכול לאכול בלי הבדלה¹³⁰. וישמע הבדלה במוצאי שבת מחולה. אך אם אין שם חולה, צריך שיבדיל הוא בעצמו במוצאי שבת¹³¹. (ח"ה סימן עה אות ב, תשע"ו. וסימן פ, תשע"ו¹³²).

¹³⁰ [כמבואר בסעיפים דלעיל].

ואף שצריך להוכיחו [כמבואר לעיל סעיף פ], מכל מקום אומרים לו שיש עליו חיוב הבדלה, דמי שאכל שום וריחו נודף, יחזור ויאכל שום אחר כדי שיהא ריחו נודף. ולא בתורת הוראה שנאמר לו שיבדיל ויאכל, וזה פשוט.

¹³¹ באופן שעצה שימתין ויבדיל כמו כולם במוצאי הצום, אינה נכונה, וכי מפני שעבר עבירה אחת שאינו צם, יעבור עבירה נוספת שיאכל בלי הבדלה, אתמהא.

כמו כן עצה שיבדיל בשבת מבעוד יום, כבר כתבו הפוסקים שאי אפשר לעשות כן, שכיון שהבדיל, קיבל עליו את תשעה באב, ואסור לשתות מהכוס. [ועיין עוד לעיל הערה 127].

וגם אינו יכול להבדיל ולתת לתינוק לשתות, דילמא אתי למיסרך. עיין בשתילי זיתים (סימן תקנ"ז). וכן כתב מהר"י בדיחי בספר חן טוב בחידושים (אות נ"ו).

¹³² [ועל הברכה על עצם אכילתו בתענית, עיין לעיל סעיף ה].

הלכות עשיית זכר לחרבן

שיור אמה על אמה

צא. אין צריך שיור אמה על אמה בכל חדר וחדר, ודי בזכר אחד לפטור את כל הבית¹³³. ומנהג העולם לעשות שיור אמה על אמה מול הפתח הראשי של הבית¹³⁴ ומציל את כל הבית, ועל כן אם עשה אמה על אמה באחד החדרים וכגון

¹³³ לענין אם צריך שיור זכר לחרבן בכל חדר וחדר, לכאורה יש ללמוד מדין המחזיק בנכסי הגר (בבא בתרא דף נג ע"ב), הן לפי הרמ"ה (יד רמ"ה בבא בתרא שם אות רכו) שפשוט לו שצריך שיור בכל חדר וחדר ממה שהקפידו על שיעור אמה על אמה שיהיה כנגד הפתח (ואכמ"ל בשיטתו [ובשו"ת בית העזריאות ד-ה האריך עוד בענין המחזיק בנכסי הגר, ואכמ"ל]), ולפי זה מה שכתבו הפוסקים כנגד הפתח הכוונה כנגד הפתח של כל חדר וחדר. ואף על פי שנקטו הפוסקים ביתו, כבר כתב אליה רבה (סימן תקס"א) שכל חדר נחשב בית, יעויין שם. והן אם נדמה מילתא למילתא, דחזינן שכל חדר וחדר צריך קניין. וכל זאת לפי שהפוסקים דימו והשוו ענין אמה על אמה זכר לחרבן, לדין המחזיק בנכסי הגר, כמו שכתב הרב שערי תשובה (שם ס"ק א).

אך אחר עיון והתבוננות בזה נראה לענ"ד, שאף שלומדים דין שיור זכר לחרבן מדין המחזיק בנכסי הגר (שם) לענין מקום השיור שיהיה מול הפתח, שבדין סיוד וכיור בנכסי הגר איתא בגמרא שם אמר רב חסדא וכנגד הפתח, ופירש רשב"ם שדרך כניסת פתח הבית בכותל שכנגדו ששם נראה יותר וכו', עייין שם. מכל מקום לענין אם צריך שיור בכל חדר וחדר, אין ללמוד מדין נכס הגר שצריך קניין לכל חדר בפני עצמו, לפי שיש לחלק, שלענין קניין, אם החזיק בחיצון לקנות אותו ואת הפנימי לא קנה את הפנימי לפי שצריך קניין לכל חדר בפני עצמו, לא כן בשיור זכר לחרבן שהסברא נותנת שדי בזכר אחד ויועיל לכל חדרי הבית.

הגע עצמך, אם נדמה אותם לכל דבר, מי שעשה שיור זכר לחרבן בחיצון ונתכוין לפטור רק את הפנימי, שבנכסי הגר שבאופן זה לא קנה לא את הפנימי ולא את החיצון, וכי בשיור זכר לחרבן לא פטר לא את הפנימי ולא את החיצון. והסברא נותנת שיצא בזה ידי חובת זכר לחרבן, לפי שיש כאן שיור לא מסויד, ונראה הכיעור, שהרי אין כאן מושלם. וקצת קשה לי על הרמ"ה שלא ירד לחילוק זה.

וראש ישיבת פוניבז' הגאון רא"מ שך זצ"ל היה עושה אמה על אמה בכל חדר וחדר, ושמתתי שכן נהגו כמה גדולים, ובכללם הגאון רבינו יעקב ישראל קניבסקי זצ"ל.

¹³⁴ והרב משנה ברורה (שם ס"ק ג) כתב וז"ל, ויש שמניחים למעלה מן הפתח בגובה, ואינו נראה לנכנס. ואפשר כדי שיתראה תמיד לפני בעל הבית היושב בפנים, שעל הרוב הוא יושב אצל הקיר אשר נוכח פתח הבית, עכ"ל. ויש לומר מסברא, שלדברי הרב משנה ברורה, כיון שהוא בפנים ואינו נראה מבחוץ, כבר אין הבדל אם יעשה מעל פתח הכניסה או בחדש האוכל, ואדרבה, דזיל בתא טעמא, שהרי הטעם כתב הרב משנה ברורה כדי שיתראה לפני בעל הבית שעל הרוב הוא יושב אצל הקיר אשר נוכח הבית. אשר יאמר כי הוא זה, שלפי המציאות של זמנם החדר היה גדול ובישיבתו מול הדלת יראה את האמה על האמה שעל הדלת. ולא כן בזמננו, שמפתח הדירה נכנסים לפרוזדור או למטבח, ואין אדם יושב מול הדלת אלא נגד צד אחר, על כן שפיר דמי לעשות בחדר שיושב בו כל היום.

ואף שמקור דין זה שכתב הרב משנה ברורה, הוא הרב שערי תשובה (שם ס"ק א), והוא הניח הדבר בצריך עיון. הנה גם הרב פרי מגדים באשל אברהם (שם ס"ק ג) הניח בצריך עיון. ונראה שהצרכת העיון הוא על משמעות לשון כנגד הפתח, האם הכוונה מול הפתח כגון אם הפתח במערב יעשה האמה מולו במזרח, או הכוונה אצל הפתח, וכיעויין בפרי מגדים (שם) שכתב שני פירושים, האחד מול ונוכח שהוא פירוש לקבל, או אצל שהוא פירוש לסטר, ועל זה הצריך עיון. ויתכן שלזה כיון גם הרב שערי תשובה. ואם כן אין הכרע, ומאי

בחדר האוכל, נראה שצריך לעשות גם מול הפתח הראשי על דרך חומרא¹³⁵.
(ח"ג סימן פ, תשע"א).

**צב. מי שאי אפשר לו לשייר אמה על אמה זכר לחרבן כנגד הפתח, מועיל לשייר
שלא כנגד הפתח יותר מאמה על אמה¹³⁶.** (ח"ג סימן פא, תשע"א).

חזית לפרש דוקא מול ולא אצל, זולת שכבר נוהגים לעשות האמה על אמה מול הפתח, ופוק חזי מאי עמא דבר. אך בסברא שיראה תמיד את האמה על אמה בעת ישיבתו, זיל בתר טעמא שתלוי היכן וכיצד הוא יושב.

ואזכרה ימים מקדם בהיותו לומד בישיבת פוניבז', הייתי כמה וכמה פעמים בביתו של ראש הישיבה הגאון רא"מ שך זצ"ל, וראיתי כי בחדר שהיה לומד בו היתה אמה על אמה בכותל שממולו בגובה קומת אדם שאופן שרואים אותה מיד בלי להגביה את העינים למעלה, וזה מלבד האמה על אמה שבכניסה לבית. [ועיין עוד בהערה הקודמת לענין הנהגתו בכל חדר].

¹³⁵ אנו נוהגים לעשות אמה על אמה מול פתח הבית, ומציל כל הבית. ומן הדין יש לומר שגם אם מניח אמה על אמה באחד מחדרי הבית, די להציל כל הבית, ולא דוקא אם הניח מול פתח הבית. ואף שכתבו הפוסקים הטעם כדי שיראנו תמיד בכניסתו וביציאתו, יש לומר שזהו לכתחילה, אבל בדיעבד יוצא בכל אופן, כיון דמילתא דרבנן היא ולזכור החרבן.

ואף שלכאורה היה אפשר לומר שאדברה הפנימי מציל יותר מן החיצון, על פי ענין המחזיק בנכסי הגר (בבא בתרא שם, יעויין שם, וכן פסק הטור בחושן משפט סימן רעה, והביאו הרמ"א בהגהה שם סעיף י'), שהרי הפוסקים דימו והשוו ענין אמה על אמה זכר לחרבן לדין המחזיק בנכסי הגר, מכל מקום כיון דמילתא דרבנן היא ולזכור החרבן, יתכן דדי בחדר אחד, יהיה פנימי או חיצון. וגם מה שהפנימי שם מועיל לשניהם, זהו לפי גירסת הטור והרמ"א, אך לגירסת הר"ף (שם דף כח ע"ב) והגאונים (כמו שכתב הרב נמוקי יוסף שם ד"ה שני בתים) והרמב"ם (הלכות זכייה ומתנה פרק א הלכה ח) ומרן בשולחן ערוך (חושן משפט שם) שהפנימי מועיל רק לפנימי (וכן הוא בספר יד רמ"ה שם ובאות רכו), ואנו קיבלנו הוראות הרמב"ם ומרן. [ועיין עוד לעיל הערה 133, שאין ללמוד דין שיור זכר לחרבן אלא לענין מקום השיוור, ולא לענין אם צריך שיור בכל חדר וחדר].

ואם טען בעל הבית שעשה שיור שאינו כדין כיון שהוא סומך על הלימוד זכות שכתבו הפוסקים על מה שהיום אין עושין אמה על אמה (יעויין במשנה ברורה סימן תקס סוף ס"ק ב, וערוך השולחן שם אות ד), הרי מן הדין יתכן שעשה כדין (כמבואר בהערה הקודמת). ואף אם לא עשה כדין, מכל מקום יש לומר שמן הדין אינו חייב לשייר בפתח הבית לפי שסומך על הלימוד זכות, ומכל מקום עשה שיור בחדר האוכל ליתר שאת, כדי לזכור את החרבן, יותר טוב משלא עשה כלל. הלא תראה כי היעב"ץ הסובר שדי אם עושה כנגד הפתח של הכניסה לבית ומציל על כל חדרי הבית, מכל מקום כשהוסיף לעצמו חדר נאה לשם מצות סוכה הניח כנגד הפתח איזה טפחים בלתי מסויד, והקל בו עוד שלא להקפיד על מדת אמה, כמובא בשערי תשובה (שם ס"ק א). הרי מבואר שכיון שעשה לחומרא, אינו צריך להקפיד שיהיה כדרישת ההלכה, שאף על גב שגילה דעתו שאינו סובר שיפטור השיוור שבפתח הבית את חדר הסוכה, מכל מקום עשה זכר לחומרא בדבר מועט, ודו"ק.

¹³⁶ כתב בספר דעת תורה (שם סעיף א) בשם הרב גור אריה יהודה (סימן לג) שמועיל לשייר יותר מאמה על אמה שלא כנגד הפתח, והוכיח כן ממה שכתב הרשב"ם בבבא בתרא (שם) בדין המחזיק בנכסי הגר, וכנגד הפתח, דרך כניסת הפתח הבית בכותל שכנגדו, ששם נראה יותר לנוי, אבל במקום אחר צריך יותר מאמה, ע"כ. וסיים הרב גור אריה יהודה, שאף שהרמב"ן חולק, מכל מקום קיימא לן כהרשב"ם, כמו שכתב הסמ"ע (חושן משפט סימן רעה ס"ק כ).

ומה שכתב הרב גור אריה יהודה שהרמב"ן חולק, טעות סופר היא, וצריך לומר הרמב"ם, והוא בהלכות זכייה ומתנה (פרק ב הלכה ג) וז"ל, המוצא פלטרין גדולים בנויין בנכסי הגר או בנכסי הפקר, וסייד בהן סיוד אחד או כייר בהן כיור אחד, כגון אמה או יותר כנגד הפתח, קנה, עכ"ל. משמע דשלא כנגד הפתח לא קנה אפילו אם סייד או כייר יותר מאמה על אמה, וכמו שכתבו מרן בבית יוסף (חושן משפט סימן ער"ה) והרב לחם משנה (שם). וכן כתב מרן בשולחן ערוך (שם סעיף יג).

צג. אמה על אמה זכר לחרבן, היא בת ששה טפחים, והיא לפי מידות זמנינו ארבעים ושמונה ס"מ על ארבעים ושמונה ס"מ¹³⁷. (ח"ב סימנים צב-צד, תשס"ה ותשס"ו).

ואף שהרב מגיד משנה (שם) העלה על דברי הרמב"ם את פירוש הרשב"ם, ומשמע שהבין שגם להרמב"ם שלא כנגד הפתח מועיל יותר מאמה על אמה, כבר כתב הרב לחם משנה (שם) דלא היא, וכדלעיל.

ואף שמשלשון הרשב"ם מוכח שמועיל יותר מלשונו של הסמ"ע, שכן הרשב"ם כתב בהדיא אבל במקום אחר טפי מאמה בעי. מכל מקום גם משלשון הסמ"ע יש לדקדק כן, שהרי כתב כמעט כלשון הרשב"ם, אבל בסיוד וציור שלא כנגד הפתח לא סגי באמה על אמה, ע"כ. ואוזן מליץ תבחן, שכוונתו לומר לא סגי באמה על אמה אלא ביותר מכך. ומכאן דקדק הרב גור אריה יהודה שדעת הסמ"ע כדעת הרשב"ם, לפי שאם דעתו כדעת הרמב"ם דשלא כנגד הפתח לא מועיל כלל, היה לו לומר אבל בסיוד וציור שלא כנגד הפתח לא מועיל כלל, ומהו שכתב לא סגי באמה על אמה, אלא על כרחין שדעתו כדעת הרשב"ם, ודו"ק. ואחר כתיב זאת, ראיתי להרב שדי חמד באסיפת דינים (מערכת ז אות יב סוף ד"ה ומצאתי), שכתב כמו שכתבתי בהבנת דברי הסמ"ע.

וכן תנא הרב ערוך השולחן (שם סוף סעיף יד) מילתא דפסיקא, שכתב בשם הרשב"ם שמועיל יותר מאמה על אמה. ולא ציין שכן כתב הסמ"ע, שהרי עיקר ראיית הרב גור אריה יהודה היא מדברי הרשב"ם, אלא שכיון שהרמב"ם חולק וכמו שכתב מרן בבית יוסף אולי צריך לפסוק כדעת הרמב"ם, לכן כתב שהסמ"ע פסק כדעת הרשב"ם, ועל כן פסק בנדון השאלה שנשאל עליה, במי שאי אפשר לו לשייר אמה על אמה זכר לחרבן כנגד הפתח, שיכול לשייר שלא כנגד הפתח יותר מאמה על אמה.

ולענ"ד אפשר שגם להרמב"ם מועיל שיור יותר מאמה על אמה זכר לחרבן שלא כנגד הפתח. ולמדתי כן משינוי לשונותיו. שכן בהלכות זכייה ומתנה (שם) כתב כגון אמה או יותר כנגד הפתח, אבל בהלכות תענית (פרק ה הלכה יב) כתב בזה"ל, ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד, עכ"ל. מדלא כתב אמה על אמה או יותר, יש מקום לדקדק דשלא כנגד הפתח מועיל שיור מאמה על אמה.

ובפרט דמילתא דרבנן היא, יש מקום להקל, דשלא כנגד הפתח מהני שיור יותר מאמה על אמה, וכמו שכתב הרב גור אריה יהודה בסוף תשובתו (שם), יעויין שם.

והרב שדי חמד (שם להלן מינה סוף ד"ה ולפי זה) הקשה מלשון הלבוש (בחושן משפט שם סעיף יג), וסייד וכייר וכו' והוא שיעשה אותם בבניין אמה על אמה או יותר כנגד הפתח וכו'. הריש שהזכיר יותר מאמה על אמה, ובכל זאת מסיים כנגד הפתח, ומתבאר שסובר שאף אם מניח יותר מאמה על אמה לא סגי אם אינו נגד הפתח וכו' וצריך עיון, יעויין שם.

ולענ"ד היה לו להקשות גם מלשון הרמב"ם והשולחן ערוך, ולא דוקא מלשון הלבוש. ולפי מה שכתבתי למעלה, יש לומר שדוקא גבי המחזיק בנכסי הגר לא מועיל שלא כנגד הפתח אפילו יותר מאמה על אמה, אבל בשיור זכר לחרבן מועיל יותר מאמה על אמה שלא כנגד הפתח. ועיינתי בלבוש, וראיתי שגם הו שינה בהלכות תענית ממה שכתב בחושן משפט, שכן בהלכות תענית (אורח חיים סימן תקס סעיף א) כתב אמה על אמה, ובחושן משפט הוסיף או יותר, כמו שכתב הרמב"ם, ואם כן הכל מיושב ומדוקדק.

ולשון רבינו גרשום בסוגיין שכתב שכנגד הפתח הוי חשוב דניכר, ע"כ, אינו סותר בזה אם נדייק הא שלא כנגד הפתח יועיל יותר מאמה על אמה, לפי שיש לומר שלכנגד הפתח יש חשיבות היות שניכר על כן מועיל שיעור אמה על אמה, ושלא כנגד הפתח אין די בשיעור אמה על אמה אלא צריך יותר. וכמו שאפשר לדייק מדברי הגמרא דשלא כנגד הפתח מועיל יותר מאמה על אמה, וכמו שפירש הרשב"ם. ורבינו גרשום לא בא אלא לפרש עצם דברי הגמרא, ודו"ק.

¹³⁷ כן הוא לשיטת ר"ח נאה. ולשיטת הרב חזון איש היא חמשים ושמונה ס"מ. עיין בספר פסקי תשובות (סימן תקס סעיף א אות ב). ובהערות (שם) כתב בשם הגר"י פישר, שבדרבנן יש להקל, ואם די בשיעור ארבעים ושמונה ס"מ.

ואין לומר שצריך שיעור מטר כיון שהוא בבניין, ממשמעות דברי רש"י בשבת (דף לא ע"א) גבי מעשה דשמאי שדחפו לגוי באמת הבניין שבידו, שפירש כי דרכם היתה לעשות מידות של בניין באמות שכך היו קוצצין עם

צ"ד. מניחים את שיעור האמה על אמה כדינו, בלא צביעה כלל¹³⁸. (הלכה ומסורה יד עמוד קעב סעיף ג, תשע"ג).

האומנין כך וכך אמות בכך וכך מעות, ואם כן משמע שמידת הבניין חשובה ולפי זה היום שהשיעור החשוב במידת הבניין הוא מטר על מטר, לכאורה צריך לשייר כך.

ותימא תימא אקרא, דהיכן נשמע מדברי רש"י שאמת הבניין גדולה מאמה רגילה. והביאור בדברי רש"י, כי היו עושין מקל ששיעורו אמה, כדי שימדדו בו ויעשו חשבון, כדי שיהיה בתכלית הדיקוק. אבל לא שהיתה אמת הבניין גדולה מאמה הרגילה.

ועוד, דתנן במסכת כלים (פרק יז משנה ט ומשנה י), האמה שאמרו, באמה הבינונית. ושתי אמות היו בשושן הבירה [שבבית המקדש] וכו'. רבי מאיר אומר, כל האמות היו בינוניות, חוץ ממזבח הזהב והקרן והסובב והיסוד. רבי יהודה אומר, אמת הבניין ששה טפחים, ושל כלים חמשה, יעויין שם. וכתב תוספות יום טוב (פרקא קמא דסוכה משנה א) שלרבי מאיר (כלים פרק יז משנה י) שהלכה כמותו, כל אמה אפילו של כלים בת ששה טפחים, יעויין שם.

ואם בבניין בית המקדש שהוא גם כן בניין וחשוב משערין באמה בת ששה טפחים, היאך שיעור זה שעושין זכר לחרבן ואינו אלא מדרבנן, נעשה אמה גדולה, שיעור יותר משתי אבות. יציבא בארעא וגיורא בשמיא.

ודע כי מדידת האמה של תורה בת ששה טפחים, היא בזרוע של אדם, מהמרפק עד סוף האצבע האמצעית הנקראת אמה, וכמו שכתב רש"י בכתובות (דף ה ע"ב), זו אמה, מהגדולה מודדין אמת בנין ואמת כלים, ע"כ. ומכאן נגזר שם אמה. ובמסכת מנחות (דף יא ע"א) כתב רש"י, זו אמה, ממנה מודדין כל אמות הבניין והכלים, לפי שהיא ארוכה מכולן. ושתי אמות היו בשושן הבירה, שתי מקלות שהן אמה, ובהן מודדין אמות הבניין. ואותן מקלות נמדדו באותו אצבע שהוא ארוך, ע"כ. ועיין בשו"ת הרמ"ע מפאנו (סימן ג), שכתב בענין האמה שהיא ששה טפחים, מפרק הזרוע עד סוף האמה.

והא לך לשון הגמרא בבא בתרא (דף ס ע"ב), תנו רבנן, כשחרב הבית בשנייה רבו פרושין בישראל וכו', נטפל להם רבי יהושע וכו', אמר להם, בני בואו ואומר לכם, שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר, שכבר נגזרה גזירה, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר, שאין גזרין גזירה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולין לעמוד בה וכו', אלא כך אמרו חכמים, סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט, וכמה, אמר רב יוסף אמה על אמה, אמר רב חסדא כנגד הפתח וכו', עכ"ל לענייננו.

וא'זון מ'לין ת'ב'חן, שרצו שיעשה דבר מועט. ולפי שלא נאמר שדי בטפח או בטפחיים או יותר, על כן שאל התלמוד וכמה, דהיינו כמה הוא הדבר המועט הזה, ועל כן אמר רב יוסף שהוא אמה על אמה. ואין זכר לדבר חשוב, ולא תלה הדבר במידת בניין שהיא חשובה.

והדברים ברורים, שכיון שהתלמוד נחת לברר ולבאר מהו הדבר המועט הזה, נקט רב יוסף אמה על אמה, היינו כמו בכל מקום שאמרו חכמים אמה. ואילו היה סובר דבעינן דבר חשוב, היה אומר שתי אמות, שזהו מידת המטר. או היה תולה הדבר באמה על אמה בבנין, שהיא חשובה בזמננו, כדי שנלמד מזה שאם בזמן אחר תהיה המידה של בניין יותר גדולה, ישערו בה.

הנה כי כן נתבארה סתירת סברא זו לשער במטר, כי הנחה זו אינה מדויקת. וכל מקום שהלכה רופפת, פוק חזי מאי עמא דבר, והרי ראינו כל גדולי הדור, הן אשכנזים הן ספרדים הן תימנים, עושין זכר לחרבן אמה ולא יותר.

¹³⁸ [וכן כתוב במעתיק השמועה, שהנוהגים לצבוע אמה על אמה בצבע שחור, או להדיק על הקיר אבן טבעית (ירושלמית) בגודל אמה על אמה, עושים שלא כדין, שחכמינו זכרונם לברכה תקנו לא לסייד ולא לכייר, והרי הוא מסייד ומכייר, ע"כ].

חיסור בתבשילים

צ"ה. אבותינו לא נהגו לחסר מהתבשילים בסעודה¹³⁹. (הלכה ומסורה יד עמוד קעו סעיף יח, תשע"ג).

שיור בתכשיטים

צ"ו. נהגו הנשים שלא התכשטו בכל התכשיטים, ובדרך כלל משיירין. ואף שיתכן שאין זה משום זכר לחרבן, רצוי שתתכוין לזה שיהא זכר לחרבן¹⁴⁰. (הלכה ומסורה יד עמוד קעו הערה יח, תשע"ג).

שירה וכלי זמר

צ"ז. המנהג בתימן היה שלא לנגן בשום כלי שיר ואפילו בחתונות¹⁴¹, על פי דברי הרמב"ם¹⁴², ובכמה מקומות¹⁴³ לא היו מנגנים אפילו בפח (הנקרא 'תנכה'). וכהיום הקילו בזה לצעירנו, ותחילת השינוי היה כשהתחילו לעשות את החתונות באולמות, ולא שאלו פי חכמים¹⁴⁴. והאיסור הזה הוא בכל ימות השנה¹⁴⁵, והיום הדבר הזה פרוץ, ששומעים זאת בכל יום, וכמעט נשתכחה הלכה זו. ואף שיש

¹³⁹ [במעתיק השמועה כתוב, עוד התקינו שהעורך שלחן לכבוד האורחים, צריך לחסר ממנו מעט זכר לחרבן, על ידי שיניח מקום פנוי בלא צלחת – מהצלחות הראויות להיות שם, כדי לזכור את חרבן ירושלים, ע"כ].

¹⁴⁰ [במעתיק השמועה כתוב, אשה העונדת תכשיטה, צריכה לשייר מין ממיני התכשיטים שרגילה בהם, כדי שלא יהיו כל תכשיטיה שלמים עליה, ועל ידי כן יזכרו את חרבנה של ירושלים, ע"כ].

¹⁴¹ וכמו שכתב הרב רביד הזהב (סימן תקס).

¹⁴² בהלכות תענית (פרק ה הלכה יד).

¹⁴³ וכך היה המנהג גם בעירנו רדאע, שהמשוררים בבתי חתנים לא השתמשו אפילו בפח, אלא להנעים את השיר היו מוחין כפיים כף אל כף.

[על שאר המקומות, מרן זצ"ל ציין על פי השואל, שכן נהגו בק"ק שרעב ואיזור עדן, ע"כ. ויש לציין שבהלכה ומסורה הובא שכן היה מנהג ק"ק צנעא וק"ק דמאר, ושברוב המקומות ובכללם שרעב הקילו בפח. וראינו לנכון להעיר דבר זה, משום שמרן זצ"ל לא כתב שרעב ועדן מדעת עצמו אלא בשם השואל, ורק כתב על עיקר דבריו בזה"ל, דבריו נכונם מאד, וכך המנהג גם בעירנו רדאע וכו', יעויין שם].

¹⁴⁴ וכמו דעמא דארעא אזלא ומדלדלא, שרוקדים אנשים ונשים במעורב ובלי צניעות, שהוא איסור חמור יותר, הגובל באיסורי תורה, ה' הטוב יכפר בעד.

וזכורני כי בתחילה לא היו מעיזים פניהם לרקוד במעורב בפני התלמידי חכמים והזקנים, ורק אחרי שהיו הולכים התלמידי חכמים והזקנים היו מתחילים הצעירים בריקודיהם, ושעירים (וצעירים) ירקדו שם.

והריקודים במעורב, והפריצות של הנשים הבאות לאולם, ולפעמים גם הכלה והשושבינות, זהו איסור גמור. ויש לעורר על זאת יותר ויותר. השם יתברך יחזירנו בתשובה שלימה, ויפקח עיני עורים שיחזרו למוטב, אכ"ר.

¹⁴⁵ כמבואר בשולחן ערוך (סימן תקס סעיף ג).

הסוברים שאדרבה מצוה הם עושים¹⁴⁶, מכל מקום היו צריכים לאחוז במנהגי אבותינו עליהם השלום, בבחינת ואל תיטוש תורת אמן, ולא לשנות המנהג בזה כשאר עדות¹⁴⁷. (ח"ה סימן פב, תשע"ו¹⁴⁸. הלכה ומסורה יד עמוד קעד סעיף יא).

צח. ומה שנהגו שלא לנגן בשום כלי שיר אפילו בחתונות, זהו אצל החתן. אבל את הכלה נהגו בכמה מקומות¹⁴⁹ לשמח בכלי שיר¹⁵⁰, כדי שלא ישמעו האנשים את קול הנשים המשוררות¹⁵¹. והמנהג ברדאע היה שלא היו שרים אפילו בפח אף אצל הנשים. (הלכה ומסורה יד עמוד קעד הערה ז, תשע"ג. הרה"ג איתמר חיים כהן בשו"ת בית העזרי ח"ה סימן פא אות א, תשפ"ב).

שירה בפסוקים

צט. ידוע ומפורסם שמנהג יהודי תימן על פי התלמוד¹⁵² שלא לשורר בפסוקים כלל, אלא לשיר בשבתות וימים טובים ובחתונות וסעודות מצוה, משירי הדיואן,

¹⁴⁶ ועיין מה שכתב הגאון רבי משה פיינשטיין בשו"ת אגרות משה (אורח חיים ח"א סימן קסו, שעל ידי הרדיו, אם נשמע זמרא דפומא מותר, ואם בכלי זמר אסור), והרב שערים מצוינים בהלכה על קיצור שולחן ערוך (סימן קכו סעיף ד, שהרדיו ששומעים בו חדשות ודברי מסחר, ובין דבר לדבר משמיע גם שירים על כלי שיר, ואי אפשר לצמצם, יש לומר דאזלין בתר רוב תשמישו), ובמה שחלק עליו הגאון רבי שמואל הלוי ואזנר בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן סט, שאין להתיר משום רוב תשמישו, ושלמעשה אין לימוד זכות גמור בזה, והשומעים כלי שיר שמשמיעים זמר קודש וזמר מצוה לעורר הלבבות וכל שכן בסעודות חתונה מותר [מלבד ירושלם שיש איסור מיוחד לכך], וכן השומע לפקח עצבונו יש לומר שהוא בגדר מצוה. ושעל כל פנים אין היתר ללמוד כלי שיר מכמה טעמים, ושחלילה להחזיק בבית כלי שיר שקוראים כהיום אורגאן), ובספר בית חתנים (פרק כד הערה יב, שם הובא האיסור שנקבע בירושלם מחמת מגיפה בשנת תרכ"ה), ובשו"ת שלמת חיים להגאון רבי יוסף חיים זוננפלד (ח"ד סימן כא, שגם ניגונים על ידי כלי זמר רבים שהוקלטו בטייפ אין להשמיעם בחתונה), ובמה שהשיב הגאון רבי בן ציון אבא שאול בשו"ת אור לציון (ח"ג פרק ל שאלה ג, שהמנהג להקל לשמוע בכלי שיר במשך השנה, ולכתחילה יש להמנע לשמוע נגינות מכלי שיר ואף שירי קודש ואף מטייפ כל השנה, מלבד חולה או הסובל מעצבות או מחוסר מנוחת הנפש, וכן יש להקל לילדים, וכן לבנות גדולות שקשה להן בלא לשמוע נגינות. ושירה בפה מותרת, ובסעודת מצוה כגון סעודה נישואין מותר אף בכלי שיר ואף בירושלם לבני ספרד), ובמה שכתב הגאון רבי עובדיה יוסף בחזון עובדיה (ארבע תעניות דף תלד, שמצוה לשמח חתן וכלה על ידי כלי זמר, בתוך נבל כינור ועוגב).

[במעתיק השמועה כתוב, וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר ובכל מיני כלי זמר לשמוח בהם, ואסור לשמעם מפני החרבן. ואפילו שיר בפה אסור אם הוא על היין שנאמר בשיר לא ישתו יין. ומכל מקום לשמוע שירים מוקלטים, שאינו שומע את כלי הנגון בעצמו אלא שומע קול של רמקול, שאינו קול אמיתי, יש להקל, ע"כ].

¹⁴⁷ [במעתיק השמועה כתוב, ששירים שהם לצורך מצוה, כגון לשמח חתן וכלב וכדומה, מותר אפילו בכלי שיר, ע"כ].

¹⁴⁸ [הבאנו רק את ההקשר לזכר לחרבן. ואכמ"ל בענין אבל].

¹⁴⁹ כגון בק"ק צנעא.

¹⁵⁰ כמו שכתב הרב רביד הזהב (שם).

¹⁵¹ ומטעם זה נאמר (שמות טו, כ) ותקח מרים הנביאה וגו' את התוף בידה וגו'.

¹⁵² בסנהדרין (דף קא), עיין שם.

שרובם ככולם שירי הרב שלם שבזי זיע"א¹⁵³. ולדבר בעתו אומרים המזמורים במנגינות שמחה, כמו מזמור של פסח הודו ל"י כי טוב, וכן של שבועות ושל סוכות ושל שמיני עצרת, וכן בחנוכה שיר חנוכה הבית וכו', הכל במנגינה של שמחה. אך לא היו אומרים פסוק או חצי פסוק ומנגנים אותו כפי שאנו שומעים עתה¹⁵⁴, ובודאי שאין לנו להנהיג כזאת בעדתינו. וכן נוהגים עד היום במסיבות מצוה למיניהן, ששרים שירי קודש של אבא שלם שבזי זיע"א וזולתו. והנוהגים לשיר בפסוקים בסעודות מצוה, כשיראת ה' על פניהם ולא עושים דרך שחוק וקלות ראש, יש ללמד עליהם זכות¹⁵⁵. ולכן אם נמצאים במסיבות של עדות

¹⁵³ ונראה לי עוד במה שאמרה תורה (בסנהדרין שם) לפני הקב"ה אם בעלי מקרא הם יעסקו בתורה וכו', ואם בעלי משנה הם יעסקו וכו' כדלעיל, שכן המשוררים בתימן ובראשם מהר"ש שבזי, תוכן שירתם הלכות ודינים וכו', דיני שבת בשירי שבת, וכן הלכות חג בחג וכו'. ויתכן שהבינו כוונת התורה בדבריה דלעיל, שיחברו שירים בהתאם לחגים, כדי שבעת המשתה והשמחה ישירו שירות שתכנן הלכות ודינים. וכן ראיתי למשוררי ופיטני ספרד. ודו"ק.

¹⁵⁴ ורק בפיוטים לשמחת תורה, כגון פיוט סימן טוב יהיה לכל, הכתוב גם בתכאליל הקדמוניות, אומרים, אתי מלבנון כלה וכו', על סדר אלפא ביתא, מכל אות שני חצאי פסוקים. וכן כי מציון תצא תורה, הוא חצי פסוק. [שו"ת בית העזרי ח"ה סימן פה אות ו. ועיין שם בענין היתר אמירת חצי פסוק, דרך תפילה או בקשה או שיר או דרשה או רמז, ואכ"מ].

¹⁵⁵ שכן הוקשה לרש"י (שם ד"ה הקורא פסוק), איך אומרים פסוקים לפני הקידוש (וגם מנהגינו כן הוא, ואומרים אותם בנעימה). ותרץ שהאיסור הוא דוקא אם עושה כן כדי לשחק בהם בני המשתה, אך אם אומרים בזמנם, כגון על הכוס ביום טוב, מביא טובה לעולם.

וכן לא שייך הא דעשאוני בניך ככלי זמר, גבי המזמרים פיוט אדון עולם לאחר תפילת מוסף שבת וכופלים התיבות בזמירתן כדי לבסס את קולם, שלא אמרו זה אלא על הקורא פסוק בבית המשתה שלא בזמנו, או על הקורא פסוק משיר השירים ועושה אותו כמין זמן, דהיינו שקורא אותו בנגינה אחרת שאינו נקוד בה, כמבואר בגמרא שם ובפירוש רש"י שם. והרי אינו פסוק משיר השירים ולא פסוק שלא בזמנו, אלא זהו פיוט מיוחד המורה אחדותו יתברך, נפלאותיו ומעשיו. ולפיכך אין שום קפידא. כן נראה לענ"ד. [שו"ת בית העזרי ח"ה סימן נח אות ד. ועיין עוד שם לענין לכפול תיבות בעת אמירת פיוטים, ואכ"מ].

ועיין במגן אברהם (סימן תרס"ק י) בשם ליקוטי מהרי"ל, שלא כדין הוא שמשוררים במשתה אודך כי עניתני, וכחא"י גוונא כמה פיוטים לשמחת הריעות, כי אז התורה חוגרת שק וכו'. אך בבית הכנסת לרגלים מצוה לזמר, עכ"ל מהרי"ל. וכתב עליו הרב מגן אברהם, ונראה לי דלא שרי אלא אותם השירים שנתקנו על הסעודה, כגון בשבת, אבל בפיוטים אחרים אסור, עכ"ל.

ועיין בטורי זהב (שם ס"ק ה) שכתב, בהרבה סעודות וכו', וכל שכן שיש עוון גדול במה שלוקחים על הסעודה ליצן אחד ועושה שחוק בפסוקים או בתיבות קדושים, אשרי אנוש לא יעשה זאת. ועל זה אמרו, בניך עשאוני ככנור וכו', עכ"ל.

ועיין ביד רבה על סנהדרין (שם) שכתב וז"ל, ויש לפרש דהני מילי מי שקורא פסוק דרך שחוק, אבל מי שמכוין לשבח בו לקב"ה דרך ניגון, שפיר דמי. והדבר צריך עיון. והקורא פסוק בבתי המשתאות בלא זמנו, כלומר שאינו מתכוין לעסוק בתורה, אלא מביאו דרך משל ודרך שחוק, מביא רעה לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק וכו', יעוין שם. הרי שלפי דבריו כל שהוא לשבח לה' יתברך, שפיר דמי. ואף על פי שהניח הדבר בצריך עיון, מכל מקום הוא מקור בסברא למה שכתבתי למעלה בשם מהרי"ל.

אחרות, והם שרים פסוקים וקטעי פסוקים, יש לסמוך על המתירים. (ח"א סימן נח, תשנ"ח¹⁵⁶).

זמרים המופיעים בערבי שירה, וטלוויזיה

ק. אין לבני התורה להזמין (כגון לחתונות) זמרים אשר מופיעים בערבי שירה, שהם נגד דעת גדולי הדור (שאסרו אותם אפילו אם הם בהפרדה מלאה בין אנשים לנשים)¹⁵⁷. וכן הדיסקים שלהם אין לקנותם. וכבר כתוב בספרים הקדושים, שכח הפועל בנפעל, ומשרה על השומע אורה שלילית לא של קדושה. ושומע לי שכן בטח ושאנן מפחד רעה. (ח"ה סימן פב אות ו, תשע"ו).

קא. אסור לכל אדם לשמוע כלי שיר (ולצפות) בטלוויזיה¹⁵⁸. וגדולי הדור תיעבו מכשיר זה, בכלל ולא תביא תועבה אל ביתך. והנסיון הוכיח כמה קלקל נשמות צעירים ומבוגרים גם יחד. ושומר נפשו ירחק מזה תכלית הריחוק. (ח"ד סימן קמה אות ב, תשמ"ג).

ובהיותי בזה, ראיתי בשו"ת יביע אומר (ח"ג סימן טו אות ה) שתיר, והזכיר את דברי יד רמה ומהרי"ל, כיעויין שם. וכבר שכבר פשט המנהג בפני גאוני עולם במסיבות של מצוה ובבקשות של שבת, לומר פסוקי תלים בניגון יפה אף נעים, יעויין שם.

אלא שהוקשה לי, למה השמיטו דין זה הרמב"ם והשולחן ערוך. ויתכן שהרמב"ם לפי דרכו, שאינו מעלה מדברי אגדה. ויתכן עוד שנכלל בכלל האיסור לשיר אפילו שיר בפה, הנזכר בהלכות תעניות.

ועתה מצאתי בפירוש המשנה לרבינו הרמב"ם (פרק א דאבות משנה טז), שכתב אודות השירים שאומרים בחתונה ובתי משתאות, שתלוי בתוכן השיר. אם הוא דבר נעלה, חובה לאמרו באיזו שפה שתהיה. אך אם תוכן השיר מגרעת, חובה לחדול ממנו, כגון פיוטים שיש בהם לעורר התאותנות. וכל שכן אם השיר בלשון הקודש, שמשמש בלשון הקודש לעניינים שפלים וגרועים. וכל שכן אם נוסף לכך שימוש בפסוק מן התורה או משיר השירים באותו ענין, שיוצא מן החלק המרוחק אל החלק האסור והמוזהר עליו, לפי שהתורה אסרה לעשות לשון הנבואה מיני זמר במגרעות ובשפלות, ע"כ.

וממוצא דבר אתה למד, כיצד הבין רבינו הרמב"ם את הסוגיא בסנהדרין, שהוא מתורת המוסר והמידות. והבין בסוגיא כדעת רש"י ויד רמה, שהאיסור הוא לעשות זמר לשחוק וקלות ראש, וכלשון רבינו במגרעות ובשפלות. אשר יאמר כי הוא זה, שלא משום שאין דעתו כן להלכה לכן השמיט זאת, אלא משום שאין מקומו בהלכה אלא בתורת המוסר. ולפי זה כשאנו אומר דרך מגרעת, אלא להלל להשם יתברך ובמקום שיש יראת ה', שפיר דמי.

¹⁵⁶ [ונדפס כבר במסורת תימן בעוף עמוד קנט. ובבית תפילתי (ח"ב בביאורים סימן יד עמוד תרמו, תשע"ט) הובא, שפשוט שאינו אסור אלא כשהוא דרך שחוק, אבל כששרים זאת לכבוד ה' ב"ה, אפילו אמירת פסוקים משים השירים מותר, ע"כ. אלא שצויין שם שכבר נדפסו הדברים בבית העזרי המובא כאן בסעיף, אולם כפי שהבאנו את הדברים נראה שדעת מו"צ"ל לחומרא בזה].

¹⁵⁷ למיגדר מילתא, והוי כמסייע ידי עוברי עבירה. ויתכן שעל ידי זה לא יוסיפו לכסלה.

¹⁵⁸ וכמו שכתב הגר"ע יוסף זצ"ל.

הלכות תענית יחיד

ברכת הבשמים בהבדלה למתענה בשבת

קב. מי שהתענה בשבת, במוצאי שבת בהבדלה מברך על הבשמים¹⁵⁹. (ח"א סימן קי"א¹⁶⁰ אות ז, תשל"ד).

תענית יום כיפור קטן

קג. ישנם הרבה צדיקים שמתענים בכל ערב ראש חודש, ונקרא יום כיפור קטן. ומי שרוצה להתענות, חייב לקבל עליו את התענית יום לפני כן בשעת מנחה. (ח"א סימן ס אות ב, תשמ"ז).

תענית ביום החופה

קד. יש מקומות בתימן שנהגו חתנים וכלות לצום ביום חופתם¹⁶¹, ויש שלא נהגו. וכל אחד יעשה כפי מנהג אבותיו. (ח"א סימן קכג אות א, תשמ"ז).

תענית ביום היארציט של אביו או אמו

קה. בתימן יש שהיו נוהגים שהבן מתענה ביום היארציט, שהוא יום שמת בו אביו או אמו¹⁶². (ח"ד סימן כח אות א, תשע"ב. הלכה ומסורה יב עמוד קו סעיף צט, תשע"ג).

¹⁵⁹ כן כתב מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (חלק א סימן קמז וחלק ג סוף סימן יז). וביאר דלא דמי למה שכתב מרן סימן תרכד [שבמוצאי יום הכיפורים אין מברכין על הבשמים], דשאני מתענה בשבת שאכל בלילה והתענג בדשן נפשו, הרי נכנסה בו נשמה יתירה מערב שבת ובמוצאי שבת אין הנשמה מתיישבת כי אם בריח בשמים. מה שאין כן ביום הכיפורים, כיון שקיבל עליו תענית מבעוד יום, עיין באורך בספר גינת ורדים (חלק א סימן ח). ועוד הרבה טעמים שם. ולענ"ד שהטעם הנזכר הוא העיקרי. גם מהר"ש אלגאזי פסק כן בספר הליכות אלי מטעם זה עיין שם באורך, עכ"ל.

¹⁶⁰ [ועיין שם לענין ברכת הבשמים בהבדלה בבית האבל].

¹⁶¹ וכן נהגו בק"ק רדאע.

¹⁶² וכן נהגו בק"ק רדאע.

וענין תענית זו כתב מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן רסב) בשם ספר דעת חכמה למהר"י לייב (פרק ג) וז"ל, ענין תענית יום שמת בו אביו או אמו, כדי שהבן יפשפש במעשיו באותו יום, ועל ידי זה יזכה את אביו ואמו שיעלו למדרגה עליונה בגן עדן. כמו שכתוב בכתבי האר"י ז"ל, שהקדיש שאומרים היתומים כל שנים עשר חודש הוא להעלות את אביהם מגהינם לגן עדן, וביום שמת בו אביו או אמו הוא להעלותו על ידי הקדיש בגן עדן עצמו ממדרגה למדרגה היותר עליונה (וזהו הנקרא עילוי נשמות). ואיתא בזוהר (בחוקות דף רכד) שפעולה זו להעלותו, אינה נעשית כי אם על ידי מעשה הבן, אם הוא זכאי. ולכן צריך הבן באותו היום להרבות במצוות ומעשים טובים בכל מה שאפשר, ולפשפש במעשיו הקדומים, ועל ידי זה מקיים מצות כיבוד אב ואם. והקדמונים שאומרים שתענית יארציט הוא על דאיתרע מזלו של הבן באותו היום, הוא גם כן מכוון לדברינו,

תענית על עבירה

קו. אשה שהיתה טהורה¹⁶³, והתברר לה ולבעלה שנזדמנה עבירה לידם בשוגג¹⁶⁴, יתענה שני וחמישי ושני¹⁶⁵. ויכול לפדות התענית בממון. (ח"א סימן עד אות יג, תש"מ).

קז. אשה שטבלה בלי שתעמוד אשה אחרת ותשגיח עליה, ולא נהגה כדין¹⁶⁶, צריכה להתענות ארבעים יום¹⁶⁷. ואם לא תוכל להתענות, תפדה כל תענית בצדקה¹⁶⁸. ותרבה בתשובה. ועיקר התשובה עזיבת החטא וחרטה בלב שלם, והתענית היא אחת מדרכי התשובה. (ח"א סימן עד אות יח, תש"מ).

קח. אשה שהיתה מעוברת, ועשתה הפלה על ידי שמרדימים אותה והרופא עושה גרידה, צריכה ליתן צדקה דמי פדיון תענית של שני ימים, שיעור השווה למה שהיא אוכלת בשני ימים. ותשוב בתשובה, בחרטה על מה שעברה, ובקבלה להבא. ותקרא את כל ספר תהלים. ואם אינה יכולה, תתן כסף למי שיקרא בעבורה. ושבה ורפא לה. (ח"א סימן קכ¹⁶⁹ אות ג, תשנ"ו).

כי באותו יום מזכירים עוונותיו של הבן, אם להעלות את אביו ואמו ליותר מדרגה, או להשפילו, כדאיתא בזוהר שם, עכ"ל לענייננו.

¹⁶³ באופן שאינה צריכה בדיקה, ולא הרגישה בשעת מעשה. ולאחר מעשה התברר וכו'.

¹⁶⁴ שהרי הם אנוסים, ואין צריך כפרה לא הוא ולא היא, יעויין בהגהת הרמ"א (יו"ד סימן קפה סעיף ד).

ואם אין לה וסת קבוע ולא בדקה תחילה, צריכים כפרה, שהיה לה לבדוק תחילה. ואם בדקה, אזי פטורים על הכניסה, והוא חייב על הפרישה. והיות ויש בענין זה כמה וכמה פרטים, בכל מקרה יש לשאול לחכם.

¹⁶⁵ כן כתבו האחרונים.

¹⁶⁶ [עיי' בדין זה במה שכתבו מרן (בשולחן ערוך יו"ד סימן קצח סעיף מ) והאחרונים (ובשו"ת בית העזרי ח"א סימן עד אות יח)].

¹⁶⁷ כמבואר בהגהת הרמ"א (יו"ד סימן קפה סעיף ד).

¹⁶⁸ כמבואר שם.

¹⁶⁹ [הבאנו רק את ההקשר לתענית, ואכמ"ל בעיקר ענין הפלה].

קיץ התשפ"ו – שנה ה' מחזור ח'

בוא לרכוש בקיאות במנהגי פסוק "שמע ישראל"

מתוך הקונטריס "מנהג ערוך" חלק ד'

הננו שמחים לבשר לציבור בני התורה
אברכי הכוללים ובני הישיבות הגדולות והקטנות
על מחזור ח' במבחני המנהגים לפי מסורת ק"ק תימן

מקום ראשון – ציון 100% 3,000 ₪
מקום שני – לפחות ציון 90%, 2 משיבים ראשונים 1,000 ₪
מקום שלישי – לפחות ציון 80%, 10 משיבים ראשונים 200 ₪

בסיום הלימוד יש למלא את המבחן המצורף בסוף
החוברת, עד כ"ט אלול התשפ"ו.
המלגות יונתנו במעמד 'חלוקת המלגות', בחודש תשרי התשפ"ו

כל המשיב תשובות, נכנס באותו חודש להגרלה
החודשית על ספרי רבני תימן שליט"א.
הזוכה בחודש הראשון יבחר סדרת ספרים
ממלאי הסדרות, וכן בשאר החודשים.

חדש!!! 30 שגרירי 'מפעל המבחנים'.

השגרירים מחלקים לפחות 10 חוברות, ומקבלים 'שובר מתנה'
בחנות 'נוסח חימן', ומשתתפים בהגרלה על שבת בצימר.

לפרטים, לקבלת חוברות, וערכות השגרירים
"מפעל המבחנים במנהגי ק"ק תימן",
053-3163-546 – הרב יונתן גרשוני